

ORHUN YAZITLARININ KAVRAMSAL DİZİNİ

Araş. Gör. Dalya Jawdat Najmuldeen AL-NAQEEB

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bağdat Üniversitesi/ Irak
dalya.j@colang.uobaghdad.edu.iq

دراسة فهرسية لمفاهيم كتابات اورهون

م.م. داليا جودت نجم الدين النقيب

قسم اللغة التركية
جامعة بغداد/ العراق
dalya.j@colang.uobaghdad.edu.iq

ÖZET

Bu çalışmada üç büyük Köktürk yazıtı olan Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında çeşitli kavramlara rastladık. Bu kavramları “özel adlar, coğrafya, kentler, kavim, niteleme adları, renkler, dil malzemeleri, zaman, bitkiler, hayvan, insan, akrabalık, unvan ve rütbeler, meslekler, kimlik, bodun, sayı, siyasi, ticaret, sanat, zenginlik ve yoksulluk, din ve inanç, merasim” vb. 33 ana başlık altında sınıflandırdık. Çalışmamızda sadece isim teşkil eden sözleri ele aldık. Kavramsal dizini hazırlarken bu 33 ana başlığın büyük bir kısmını çeşitli alt başlıklara böldük. Kelimeleri alfabetik olarak sıraladık. Dizinimizde yer alan bazı madde başlarını farklı anlamlarda tespit ettiğimiz için bunlara farklı başlıklar altında işaret ettik. Ana başlıkları Arapça'ya çevirmenin yanı sıra, kelimeleri Arap alfabesine transkripsiyonu de yazdık. Eski Türk alfabesinden Arap alfabesine nasıl dönüştürüleceğini harf tablosuna göre anlattık.

Anahtar Sözcükler: Orhun Yazıtları, Kavramsal Dizi, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk

KISALTMALAR :

B: Batı Yüzü

BK: Bilge Kağan Yazıtı

D: Doğu Yüzü

G: Güney Yüzü

K: Kuzey Yüzü

KB: Kuzey Batı Yüzü

KT: Kül Tigin Yazıtı

TY: Tonyukuk Yazıtı

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu olan Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları, bugün bile “Orhun yazıtları” dendiği zaman akla ilk gelen yazıtlardır. Çünkü Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları, aralarında bir kilometrelik mesafe olmakla birlikte, Orhon ırmağının eski yatağı yakınında bulunmuşlar ve “Orhun yazıtları” adıyla anılmışlardır. Tonyukuk yazıtı ise Orhun ırmağının 360 kilometre doğusunda bulunmuştur ancak diğer iki yazıt ile aynı devre (8. yüzyılın ilk yarısına) ait olduğu ve aynı konuları içerdiği için “Orhun yazıtları” arasında anılmaktadır. (Kaçalın, 2007: 390-391)

Kül Tigin Yazıtı 732 yılında diktirilmiştir. Kül Tigin’in 731’deki ölümünden sonra ağabeyi Bilge Kağan tarafından cenaze töreni düzenlenmiş, üç yüzü Türkçe ve bir yüzü Çince olarak hazırlanan bu yazıt 21 Ağustos 732’de tamamlanmıştır. Bilge Kağan Yazıtı ise 735 yılında diktirilmiştir. Bilge Kağan’ın 734’teki ölümünden sonra oğlu Tengri Kağan tarafından cenaze töreni düzenlenmiş ve Kül Tigin Yazıtı’nda olduğu gibi üç yüzü Türkçe ve bir yüzü Çince olarak hazırlanan bu yazıt, Louis Bazin’in tahminine göre, 20 Eylül 735’te diktirilmiştir. (Tekin, 2014: 7-8) Her iki yazıtın içerikleri birbirleriyle büyük oranda örtüşmektedir çünkü her ikisi de Bilge Kağan’ın ağzından yazılmıştır. Her iki yazıt, Bilge Kağan’ın atalarının farklı Türk boylarını nasıl bir araya getirdikleri, devlet teşkilatını nasıl oluşturdukları, nerelere sefer yaptıkları ve Türklerin hilelere aldanıp birbirlerine düştükleri takdirde ne olacağı gibi çeşitli konuları içerir.

Tonyukuk’un kendi ağzından yazdırıp diktirdiği Tonyukuk Yazıtı’nın ne zaman dikildiği konusunda ise çeşitli görüşler mevcuttur. Çünkü iki taştan ibaret olan bu yazıtta herhangi bir tarih yer almamaktadır. Mustafa S. Kaçalın, bu yazıtın 716-734 yılları arasında dikilmiş olduğunun tahmin edildiğini belirtirken (Kaçalın, 2007: 391) Talat Tekin daha dar bir zaman aralığı verir. Ona göre yazıtın dikiliş tarihi 720-725 yılları arası olabilir. Ayrıca Tekin, Bazin’in bu yazıtın 726’da ya da bundan biraz sonra

yazılıp dikildiği kanısına vardığını da ifade eder. (Tekin, 2020: 11) Bu yazıtta ise döneme ait tarihî olaylar, bağımsızlık uğruna çekilen sıkıntılar, verilen mücadeleler ve elde edilen başarılarda Tonyukuk'un tesiri anlatılır. Büyük devlet adamı ve vezir Bilge Tonyukuk, İleriş ve Kappan kağanları kendisinin tahta oturttuğunu, onlarla birlikte devletin devlet, milletin de millet olduğunu belirtir. (Kaçalın, 2007: 391)

Şüphesiz ki Türk runik yazısıyla yazılmış en eski eserler bu üç yazıt değildir. Bu yazıtların bulunduğu zamanlardan itibaren yapılan yeni araştırmalar sayesinde daha eski tarihlerde yazılmış eserler bulunmuştur. Bununla birlikte gerek içerdikleri hususlar gerekse kullanılan dilin ve üslubun yüksek seviyelerde olması açısından bu üç yazıt Türk dil, tarih ve kültür araştırmaları için her zaman özel bir konuma sahiptir.

Yazıtlar, bilim dünyasına ilk kez Philipp Johann von Strahlenberg tarafından 1730 yılında tanıtılmıştır. Yazıtlar, eski İskandinav harflerine olan benzerliği nedeniyle de dikkat çekmiştir. N. N. Yadrinsev, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının çıkartmalarını 1890 yılında bilim âlemine sunmuş, Axel Olai Heikel başkanlığındaki Fin heyeti de aynı yıl yazıtların resimlerini ve çıkartmalarını getirterek yayımlamıştır. Tonyukuk yazıtı da 1897'de Klementz tarafından bulunmuştur. (Kaçalın, 2007: 391) Wilhelm Radloff'un başkanlığındaki Rus heyeti de Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının fotoğraflarını almıştır. Radloff getirilen malzemenin fotoğraflarını atlas hâlinde yayımlarken Vilhelm Thomsen de 1893'te Orhun yazısını çözmüş ve bu iki yazıtın metninin ve çevirilerinin yayımlanması konusunda Radloff ile adeta yarışmıştır. (Ergin, 2018: 22)

Kavram Girişi

Hengirmen, kavram alanını "birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlük" (Hengirmen, 1999: 246) olarak tanımlar. Kavram alanı kuramının kurucusu olan

Jost Trier'e göre "kelime alanını, kelime grubunu, kelime örtüsünü mozaik misali meydana getiren tek tek kelimeler -sayıları ve işgal ettikleri yer manasında- kavram blokunun hudutlarını teşkil eder ve onu bölümler." (Trier, 1969: 1; aktaran Karçığa, 2016: 379). Böylece "Blokun hangi münferit parçaları bu tarzda tefrik edilir ve ayrılmış kavramlar olarak kelimelerle gösterilir, hangi diğer parçaları daha büyük üniteler halinde birleştirilir, hepsi kendi aralarında nasıl hudutlandırılır ve daha büyük ünitelerde nasıl birleştirilir, kısaca dile ait ayırmalar ve birleştirmeler nasıl görünür, hangilerini dil topluluğu kompleks içinde ele alır, bütün bunlar kelimelerin alan içinde organlaşmış bir şekilde yan yana gelmesinde meydana çıkar." (Trier, 1969: 1; aktaran Karçığa, 2016: 379). O hâlde, birbirine yakın olan (eş anlamlı-yakın anlamlı), aralarında ortak bir bağ bulunan (alt anlamlı-üst anlamlı) ve anlam yönüyle birbirlerini tamamlayan (komşu alanlar-ilgili alanlar) kelimelerin oluşturduğu dilsel alana kavram alanı denir ve bu alanla yapılan kavram çalışmaları bir milletin o kavramla ilgili dünya görüşünü ortaya koyar (Karçığa, 2016: 379).

Tarihi Türk dili alanında telif edilmiş kaynaklarda, Türkçenin söz varlığının konulara göre ayrılarak çalışılmış olduğunu görebiliriz. En önemli eserlerden biri 14-15. yüzyıl Kıpçak sözlüklerinden *Ed-dürretü'l-Mudiyye fi'lügati't-Türkiyye*'de adlar tematik olarak sınıflandırılmıştır (Toparlı 2003: VI). 14. yüzyılın yarısında veya 15. yüzyıl başlarında yazılan Arapça-Türkçe sözlük *Bülgatü'l-Müştak fi lügati't-Türk ve'l-Şifçâk* da kavramlara ayrılarak hazırlanmış sözlüktür (Ercilasun 2015, 388). Kıpçak alanında yazılmış Arapça bir gramer kitabı olan *El-Kavānünü'l-Külliyē li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* adlı eserde yer alan sözler bir kısmı tematik olarak bir kısmı da kavramlara ayrılarak listelenmiştir (Toparlı, 1999: 74-84). Ali Şir Nevayî'nin eseri *Muğākemetü'l-Luğateyn*'de adlar bölümü geniş bir şekilde tasnif edilirken fiiller de kısmen sınıflandırılmıştır. (Barutcu Özöndür, 1996: 50). 1825'te Kalküta'da basılan *Fazlullah Han Lügati* adlı eser üç bölüme ayrılmıştır. Birinci kısımda fiiller, ikinci

kısımda isimler üçüncü kısımda da sayı, hayvan, bitki vb. kavramlar yer almaktadır (Ercilasun 2015, 424).

Yöntem ve Amaç:

Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtlarının kavramsal dizinini hazırlamak için Hatice Şirin User'in *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* ile Talat Tekin'in *Orhun Yazıtları ve Tunyukuk Yazıtı* adlı çalışmalarından çokça istifade ettik. Ayrıca madde başlarını Arap Alfabesine transkripsiyonu yapıp Arapçaya çevirdik. Bu çalışmayı yaparak ana dili Arapça olup tarihi Türk dili alanında çalışan ve çalışmak isteyen akademisyenlere Eski Türkçe söz varlığına ve bu yazıtların yazıldığı dönemlerde yaşayan Türk insanının tarihine ve kültür hayatına dair bilgiler vermeyi hedefledik. Sadece dilci değil tarihçi akademisyenlere de Eski Türk tarihi çalışmaları açısından yol göstermeyi amaçladık.

HURUF-I GAYR-I SAVTIYE		HURUF-I SAVTIYE		HURUF-I GAYR-I SAVTIYYE-I MÜREKKEB	
ق:ج	{ 4 7	p: پ	1	q:ç (k)	{ 4 4
ل:ل	{ 4 7	B: ب	{ 4 4	gh:ğ (ğ)	4
tehg	{ 4 7	ī, y:ی	{ 4 4	ke(i):د	{ 4 4
ç, s:س	{ 4 7	gn (ŋ):ڭ	4	gu:گ	4
[ch:ش]	{ 4 7	n:ن	{ 4 4	t:ط	{ 4 4
ch:ش	4	m:م	4	d:د	{ 4 4
z:ز	4				

Yukardaki gösterilen tablo içinde Köktürk alfabesinden Arap alfabesine aktarmak için ilk çalışma olarak Şemsettin Sami tarafından yapıp sonrası Necip Asım'ın *Orhun Abideleri* (1925) adlı çalışmasıyla üzerine Türkçedeki ilk incelemeleri ve metin neşirini yapmıştır. (Mustafa Balcı, 145. 166). Necip Asım'ın transkripsiyon yapmak için kullandığı sistem aşağıdaki gibidir.

b) Sâiteler									
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
(آنه)	(ائ)	(او)	(ا)	(ا)	(ا)	(ا)	(ا)	(ا)	(ا)
(a, e)	(y, i)	(A, o, u)	(u, e, u)						
c) Sâmteler									
⌘	h	ð	ç	h	ç	ç	ç	ç	ç
ذ	ت	ط	گ	ك	ك	ك	غ	ق	ق
z	t	t	g	k	k	k	g	k	k
ن	ن	ن	ی	ی	ی	ی	ب	ب	پ
n	n	l	y,	y	y	y	b	b	p
ز	ش	ش(س)	س	شه	چ	ل	ر	ر	م
z	ş	(s) ş	s	şe	ç	l	r	r	m
				M	ç	ç			
				لد	نچ	ند			
				ld	nç	nd			

Şemsettin Sami ve Necip Asım'ın transkripsiyon yöntemlerinden de faydalanılarak, tarafımızca düzeltme ve eklemeler yapılarak aşağıdaki transkripsiyon tablosu hazırlanmıştır.

Ünlülerin Tablosu:

Vokaller		ön			iç			son	
a	ا	آ			آ			ى	
e	ا	أ			ا			ه,ه	
o	و	او			و			و	
ö	ا	او			و			و	
u	و	أو			و			و	
ü	ا	أو			و			و	
ı	ا	ا			ا			ى	
i	ا	اي			ي			ي	
y	ي	ي			ي			ي	
Konsonantlar					Birleşik veya çift sesli konsonantlar				
b	ب	ب	ب	ب	la	لا	لا	لا	لى
ç	چ	چ	چ	چ	nd	ند	ند	ند	ند
d	د	د	د	د	nç	نچ	نچ	نچ	نچ
g	گ	گ	گ	گ	ny	ني	ني	ني	ني
ğ	غ	غ	غ	غ	lt,ld	لت	لت	لت	لت
k	ك	ك	ك	ك	Vokalli Konsonantlar				
ķ	ق	ق	ق	ق	ık - k - kı			ا	
ij	ج	ج	ج	ج	iç - ç			ي	
l	ل	ل	ل	ل	ok - uk - k - ko - ku			ا	
m	م	م	م	م	ök - ük - k - kö - kü			ا	
n	ن	ن	ن	ن					
p	پ	پ	پ	پ					
r	ر	ر	ر	ر					
s	س	س	س	س					
ş	ش	ش	ش	ش					
t	ت	ت	ت	ت					
	ط	ط	ط	ط					
z	ز	ز	ز	ز					

كavramsal Dizin (الفهرس المفاهيمي)

1. Özel Adlar :

1.1. Kişi Adları :

Eşim: أشيم “kişi adı” اسم شخص” tonra *Eşim* igıdmiş (T.Y. 9).

Kül çor / Kül iç çor: كۆل چور / كۆل ایچ چور “Bilge Kağan, tahta çıktıktan sonra onu kutlayan Tarduş beyi” “السید الذی هنئ الملك بعد اعتلائه العرش هو تاردوش بی”
Kül çor (KT G 13).

Kül tigin: كۆل تیگین “İlteriş Kağan’ın küçük oğlu, Bilge Kağan’ın kardeşi (öl.731) “الابن الاصغر للخاقان ایلتریش ، واخ الملك بیلکا خاقان” (KT D 27, BK D 22), » 14.2. “Bir unvan niteliyici”

1.2. Kağanlar:

Bilge Kağan: بیلگه قاغان “kağan adı/ünvanı” اسم الملك او لقبه” Türk *Bilge Kağan* (KT G 1, BK K 1) türük *Bilge Kağan* (T.Y. 58, 62).

Bilge Şunyukuq: بیلگه طونیقوق “kişi adı/ünvanı” اسم الشخص او لقبه” *Bilge Şunyukuq* (T.Y. 1)

Bögü Kağan: بۆگۆ قاغان “kağan adı/ünvanı” اسم الملك او لقبه” *Bögü Kağan* (T.Y. 34), türük *Bögü Kağanqa* (T.Y. 50), » 14.2. “unvan” » 30. “büyücü, kahin.

Bumın Kağan: بۆمِن قاغان “İlk Köktürk kağanı, I. Köktürk Devleti’nin kurucusu” “اول ملك لكوكتورك، مؤسس دولة كوكتورك الاولى” *Bumın Kağan* (KT D1, BK D3).

İlteriş / İlteriş Kağan: ایلتریش / ایلتریش قاغان “II. Köktür Kağanlığı’nın kurucusu” “مؤسس مملكة كوكتورك الثانية” « 14.2 “Kutluğ’un unvanı”, *İlteriş Kağanıg* (KT D11, BG D10), *İlteriş Kağanqa* (T.Y. 50).

İnal Kağan: اینال قاغان “Kapgan kağan’ın oğlu, babasının ölümünden sonra II.

ابن الملك كابغان، بعد وفاة والده“ (öl. 716) “Köktürk Devleti’ni kısa süre yönetti (14.2. » *İnal Kağan* (T.Y. 31), “تولى ادارة حكم دولة كوكتورك الثانية لمدة قصيرة “bir unvan niteliyici”.

İştemi Kağan: “إِشْتَمِي قَاغَان” I. Köktürk Kağanlığı’nın Kurucusu Bumın Kağan’ın kardeşi ve Batı Köktürk Devleti’nin ilk kağanı (öl. 576) “مؤسس” *İştemi Kağan*, “مملكة كوكتورك الاولى، واخ الملك بومين، واول ملك لدولة كوكتورك الغربية *Kağan* (KT D1, BK D 3).

Kapğan Kağan: “قَابْغَان قَاغَان” İteriş Kağan’dan sonra tahta geçen II. Köktürk Devleti kağanı (öl. 716) “ملك دولة كوكتورك الثانية الذي اعتلى العرش بعد الملك” 14.2. » *Kapğan Kağan* (T.Y. 51), “إيلتریش “unvan” .

Tenri teg tenri yaraşmış türk bilge Kağan: “تَنْغَرِي تَغ تَنْغَرِي يَارْأَطْمِش تۆرْك بِيْلْغَه” الملك تنكري، الابن الاصغر للملك “Bilge Kağan’ın küçük oğlu, Tenri Kağan” قَاغَان “بيلكا خاقان”, *Tenri teg tenri yaratmış türk bilge Kağan* (BK D1, BK G13).

Türk Bilge Kağan: “تۆرْك بِلْغَه قَاغَان” “Bilge Kağan’ın kağanlık unvanlarından birisi” “احدى القاب الملك بيلكا خاقان”, *Türük bilge Kağan* (T.Y. 58, 62).

1.3. Yüksek Pozisyon Sahipleri:

Enük señün: “أَنْوْكَ سَنْغُون” “Kül Tigin’in cenaze törenine katılan Buharalı general” “جنرال بخارى الذي شارك في مراسم جنازة كول تيكين” *enük señün* (KT K 12), » 11.1 “aslan, kaplan, kurt, köpek gibi etle beslenen hayvanların yavruları” » 14.2 “bir unvan niteliyici”, » 28. “avcılık hayvanı”.

Apa Şarğan: “آبِي طَارْقَان” “büyük tarkan, başkumandan” “تاركان العظيم، القائد” *Apa Şarğangaru* (T.Y 34). “الاعلى

Aşoq: “(زعيم قبيلة صوغوت) اسم شخص” “(Soğut kavminin lideri) “آشوك “Aşoq başlıq soğdağ bodun (T.Y.46), » 5.2. “mağrur, asi, dikbaşı”, » 31. “başkan, lider”.

- Berçiker:** برچيكر “Kül Tigin’in cenaze törenine katılan Soğut kaviminden bir temsilci”
 “ممثل عن قبيلة صوغوت الذي شارك مراسيم جنازة كول تيكين” *Berçiker* (KT K 12)
- Barş:** 711 yılında Türgiş kağanı ilan edilen Köktürk beyi “سيد كوكتورك”
 “الذي اعلن توركيش ملكا في عام 711” *bars* (KT D 20).
- Buğuğ şuşuğ:** بوقوغ طوطوق “Etnik mensubiyeti bilinmeyen Bilge Kağan’ın
 cenaze töreni katılımcılarından bir komutan” “من بين المشاركين في مراسم
 تشييع الملك بيلكا خاقان قائد غير معروف النسب” *buğuğ şuşuğ* (BK G 10).
- Buyla:** بؤيلي “unvan, yüksek bir askeri unvani, Bilge Tonjukuk” “لقب او مسمى”
 “وظيفي عنوان عسكري رفيع” *Buyla бага tarkan* (BKT G 14), *bilge Tunyukuk buyla бага tarkan* (T.Y 6).
- Çaça sejun:** چاچا سَنجُون “Kapgan’ın kağanlığı sırasında Kül Tigin’in savaştığı
 Çinli general” “الجنرال الصيني الذي قاتل معه كول تيكين خلال فترة حكم الملك”
 “كابغان” *Çaça sejun* (KT D 32, BK D 26)
- İşiyi liken:** إيشيي ليكنگ “Kül Tigin’in cenaze törenine katılan Çin İmparatoru temsilcisi”
 “ممثل الإمبراطور الصيني الذي حضر مراسم جنازة كول تيكين” *işiyi likiy* (KT K 12)
- Қошу şuşuğ:** قوشو طوطوق “Kül Tigin’in 710 yılı civarında savaştığı birliğin
 komutanı” “قائد الوحدة التي قاتل فيها كول تيكين حوالي عام 710” *Қошу şuşuğ* (KT K 1).
- Қу sejun :** 733 yılında Bilge Kağan komutasındaki Köktürk ordusunu savaşıp mağlup ettiği Tatabi komutanı “القائد تاتابي، الذي حارب”
 “وهزم جيش كوكتورك بقيادة الملك بيلكا خاقان عام 733”.
- Қу sejun* (BK G 8), *Қуну sejunüg* (T.Y. 9) **Külüg:** күлүг “ünlü, meşhur”
 “مشهور” *külüg* Kağan (KT D4, BK D 5).
- Lisün tay sejun:** ليسُون تَائِي سَنجُون “Bilge Kağan’ın cenaze törenine beş yüz
 kişilik askeri heyetle katılan Çinli general” “الجنرال الصيني الذي حضر مراسم
 جنازة الملك بيلكا خاقان مع وفد عسكري مكون من خمسمائة شخص” *lisün tay sejun*
 (BK G 10), » 14.2. “bir unvan niteliyicisi”.

- Oğul ŧarħan:** اوغول طآرقآن “Kül Tigin’in cenaze törenine katılan Buharalı bir tarkan” *oğul ŧarħan* (KT K 12), “محارب من بخارى شارك في جنازة كول تيكين” *oğul tarħan* (KT K 12), » 13. “evlat çocuk” , » 14.2. “bir unvan niteliyici” .
- Oŋ ŧoŧoħ:** اونگ طوطوق “Kül Tigin’in savaŧtığı elli bin kiŧilik Ĉin ordusunn komudanı” قائد الجيش الصيني المكون من خمسين ألف جندي والذي قاتل فيه كول “تيكين”, *oŋ totoħ* (KT D 31, BK D 25)
- Sebig kül erkin:** سبيگ كؤل آرکين “Bilge Kağan’ın tahta Ĉıkışını kutlayan iç buyuruk” “المرسوم الداخلي الذي احتفل باعتلاء الملك بيلكا خاقان للعرش” , *Sebig kül erkin* (BKT G 14) .
- ŧarduŧ inanĈu Ĉor:** طآردوŧ إينآنĈو چور “Kül Tegin’in cenaze törenine Kırkız Kağan’ın temsilen katılan Ĉor” ضابط رفيع المستوى، يحضر مراسم جنازة كول” “تيكين نيابة عن ملك قيرغيز” , *Tarduŧ inanĈu Ĉor* (KT K 13).
- ŧoŋra esim:** آسيم طونگري “VII. Yüzyılın son Ĉeyreğinde Tokuz Oguz liderinin Kitay’a gönderdiği Tonra boyundan bir temsilci” ممثل من قبيلة تونكرا أرسله” “زعيم طوقوز أوغوز إلى كيتاي في الربع الأخير من القرن السابع” , *ŧoŋra esim* (T.Y. 9).
- ŧoŋuħuħ:** طونگوقوق “İlteriş, Kapgan, İnel ve Bilge kağanların ayguĈısı (öl. Yaklaşık 725)” الوزير الاعظم لكل من الملك إيتريش، قابغان إنال وبيلكا خاقان” “” , *ŧoŋuħuħ* (BK G 13), Bilge *ŧoŋuħuħ* (T.Y. 5).
- ŧuyğun elteber:** طويغون آلتبر “Kül Tigin’in barkını inşa eden mimarları ve tezyinatĈılar Ĉin’den getireten elteber” القائد الذي قام بجلب المعماريين” “والحرفيين من الصين والذين بنو ساحة كول تيكين” , *ŧuyğun elteber* (KT KD)
- Udar seŋün:** أودآر سَنگُون “Kül Tegin’in cenaze törenine Kitay ve Tatabı halklarını temsilen gelen general” الجنرال الذي حضر مراسم جنازة كول تيكين” “ممثلاً لشعبي كيتاي وتاتابي” , *Udar seŋün* (KT K 11).

1.4. Bitigçiler, Tamğaçılar, Bedizciler (Yazıcılar, Mühürdarlar, Nakkaşlar)

Çağ senjün: چاڭگ سَنجُون “Kül Tigin yazıtının Batı yüzünün bitigçisi, Tang İmparatoru Hiuan Tsong’un yeğeni mimar-mühendis, nakkaşi hattat” خطاط، نقاش، مهندس معماري ابن اخ هيوان تسونغ امبراطور تانغ ، الذي قام بكتابة و “نقش الجهة الغربية لنقش كول تيكين *Çağ senjün* (KT K13).

Mağaraç şamğaçı: ماڭاراچ طامغاچي “Kül Tigin’in cenaze törenine Türgiş kağan’ı temsilen katılan mühürdar” الكاتب (السكرتير) الاول الذي حضر مراسم “جنازة كول تيكين نيابة عن الملك توركيش خاقان *Makaraç şamğaçı* (KT K 13).

Oğuz bilge şamğaçı: اوغوز بيلگه طامغاچي “Kül Tigin’in cenaze törenine Türgiş kağan’ı temsilen katılan mühürdar” الكاتب (السكرتير) الاول الذي حضر مراسم “جنازة كول تيكين نيابة عن الملك توركيش *Oğuz bilge şamğaçı* (KT K 13).

Yolluğ tigin: يوللوغ تيگين “Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarının bitigçisi” “النقاش الذي كتب او نقش نقوش الملك بيلكا خاقان وكول تيكين” *yolluğ tigin* (KT G 13, BK GB), » 14.2. “Bir unvan niteliyici” .

2. Coğrafya :

2.1. Özel Coğrafi İsimler:

2.1.1. Kağanlık Merkezleri :

Ötüken: اۆتۆكَن “Köktürk Kağanlığı ve Ötüken Uygur Kağanlığı devletlerinin merkezi” “مركز دولتي مملكة كوكتورك ومملكة اوتوكين الاويغورية” *Ötüken* yış (KT G 4, BK K 2), *Ötüken* yerke (T. Y. 17).

2.1.2. Irmaklar:

Ağ Termel: آق تَرْمَل “Hanghai ve Tannu Ula silsilesi arasındaki ırmaklardan biri” “أحدى الأنهار الواقعة بين سلسلة جبال هانغهاي وتانو أولا” *ağ termel* (T.Y. 25)

Anı: “اسم نهر” *anı* birle (T.Y. 24).

Bolçu: أحد الفروع الجنوبية “İrtiş Irmağı'nın güneydeki kollarından biri” بولچو “لنهر إرتيش *bolçuda* (KT D 37, BK D 28), *bolçuğa* (T.Y. 35).

ertiş ögüz “اسم نهر” “İrtiş” ارمق اءى “أرتيش اۆگۆز *ertiş ögüzüg* (KT D 36, BK D 27), *ertiş ügüzüg* (T.Y. 35).

Kem: “نهر ينيسه” “Yenisey Irmağı” كم keçe (BK D 26).

Kök Öñ: “نهر اونكى” “Ongi Irmağı” كۆك اۆنگ *kök öñüg* (BK GD), *kök öñüg* yoguru (T.Y. 15), » 2.2.3. » 2.2.5 “ön, ileri”, » 14.2. “Bir unvan niteliyicisi”

Selenje: “نهر سلنك” “selenge Irmağı” سَلَنَك *selenje* (BK D 37)

Şaluy: “نهر طالوي” “Taluy Irmağı” طَالُوِي *şaluyğa* (KT G 3, BK K 2), *şaluy* (T.Y. 1 9)

Şuğla / Šoğla⁽¹⁾: “نهر طولا” “Tola Irmağı” طُولغى / طولغى *şoğla* ögüzüg (BK D 30), *şuğlada* oğuz (T.Y. 15).

Yaşıl ögüz: “النهر الاصفر” “Sarı Irmak” يَاشِل اۆگۆز *yaşıl ögüz* (KT D 17, BK D 15)

Yinçü ögüz: “سيحان نهر سير” “Sir Derya (Seyhan) Irmağı” يينچۆ اۆگۆز *yinçü ögüz* (KT D 39), *yinçü ögüzüg* (T.Y. 44).

2.1.3. Göller :

İnigek kölek: “اسم بحيرة” “göl adı” اِينِيْغَك كۆلَك *inigek kölekin* toğlada (T.Y. 15)

Ƙara köl: “بحيرة كارا” “Kara Nor” 715 “قؤل Ƙارى te Kül Tigin komutasındaki Köktürk ordusunun Az kavmiyle savaştığı Tanun Ula'nın kuzeyinde bir göl, Kara Nor” نور التي تقع في شمال تانون أولا، حيث قاتل جيش كوكتورك بقيادة كول تيكن مع قبيلة *Ƙara költe* (KT K 2) “آن عام 715

Türgi yarğun köl: “Onon ve Kerulen arasındaki Torey gölü” تۆرگي يَارغُون كۆل *Türgi yarğun költe* (KT D 34). “بحيرة توري بين أونون وكيرولين”

1- Tuğl<a>da oğuz kelti. Eski Türk yazıtlarında toplam üç kez (Bilge Kağan doğu 30, Tonuykuk 1. Taş güney 8, Tariat batı 4) geçen bu ırmağın adı, Tonuykuk Yazıtı dışındaki öteki iki örnekte sondaki ünlü yazılmıştır. Buna göre Tonyukuk yazıtındaki örnekte sondaki /a/ ünlüsünün yazımı unutulmuştur (Aydın, 2022: 89).

2.1.4. Dağlar, Tepeler:

ek šağ: أك تاغ “Altay Dağlarının batı bölümünde bir silseile, Tinsi Oğlu Dağı”
 “جبل تينسي أوکلي وهو جبل يقع في الجزء الغربي من سلسلة جبال ألتاي” beñlig *ek šağığ* (T.Y 44).

(M) **altun yış:** آلتون یش “dağ, ormanlı dağ (Altay Dağları)” “جبل، جبل ذوغابات”
 “كثيفة (جبال التاي) *altun yışığ* toğa (KT D 36, BK D 27), *altun yış* üze (T.Y 20), » 20.1. “mal, mülk, servet” » 20.2. “altun, maden” .

Çoğay: چوغای “Yin-shan Dağları, Sarı Irmak’ın (Huang-hu) büyük dirseğinin
 kuzey yakasındaki dağ silsilesi” “جبال بين شان، سلسلة جبال تقع على الضفة”
 “الشمالية للانحناء الكبير للنهر الأصفر (هوانغ هو)”, *çoğay yış* (KT G 6-7, BK K 5),
çoğay kızın (T.Y. 7)

Iduğ baş: ایدوق باش “Ötüken’in zirvelerinden biri” “عاصمة الاتراك القديمة”
 “أحدى قمم جبال مدينة *iduğ başda* (BK D 25), » 14.1. “unvan” , » 30 “kutsal, mübarek”.

ƘadırƘan yış: قأدیرقآن یش “Büyük Kingan Dağları” “جبال قينكان الكبرى”,
ƘadırƘan yışƘa (KT D 2, BK D 3-4).

Kögmen: كۆگمَن “Sayan Dağları” “جبال سايان”, *kögmen* (KT D 17, BK D 15),
kögmen (T.Y. 28).

Ŝoņa yış / altun ŝoņa yış / altun ŝoņa: آلتون سونگی یش / آلتون سونگی
 “Sayan Dağları” “جبال سايان”, *altun ŝoņa yış* (KT D 35, BK D 27).

Ŝamağ iduğ baş: طأمآغ ایدوق باش “Tamır Irmağı yakınında bir dağ tepesi” “قمة”
 “جبل قريب من نهر طامر *Ŝamağ iduğ başda* (KT K 1, BK D 29).

Tinsi / tensi oğlı: تينسي / تَنسِي اوغلي “Altay Dağlarının batı bölümünde bir
 silsile, Ek Tag” “جبل إيك، سلسلة جبال في الجزء الغربي من جبال ألتاي”
 (T.Y. 44-45)

Ŝöñker šağ: تونگر تاغ “bir dağ” “جبل ما”, *töñker tağƘa* (BK G 7)

2.1.5. Kentler :

Beş balık: المدينة التي “VIII. Yüzyılda Basmılların oturduğu şehir” “بش بآك” *Beş balık* (BK D 28).
”سكنها الباسمیلون فی القرن الثامن

Buğarak: بخاری هي “Soğutların yaşadığı şehirlerden birii Buhara” “بۇقارآق” *buğarak* (KT K 12).
”إحدى المدن التي تعيش فيها قبيلة صوغوت

Kenü şarman / Kenü şarban: كنگۆ طآرمان / كنگۆ طآربآن “Arıs Irmağı'nın Seyhan'a döküldüğü yerde bulunan Otrar (Farab) şehri” “مدینة أوترار”
” (فاراب)، وتقع عند مصب نهر آریس فی سیحان” *kenü tarmança, kenü tarbança* (KT D 21, BK D 17-18) .

Ḳordan: هوتن، مدينة فی غرب” “Doğu türkistan'da bir kent, Hoten” “قوردآن” *Ḳordanta* (T.Y. 14).
”ترکستان

Šoğu balık: مدينة تقع عند ضفاف نهر” “Tola Irmağı kıyısında bir kent” “توغو بآك” *šoğu balıkda* (KT K 4, BK D 30).
”تولا

2.1.6. Ülkeler:

Bükli: بۆکلی “bir ülke adı” “اسم دولة ما” *bükli çöllüg* (KT D 4, BK D 5)

Purum: بۇرۇم “Doğu Roma İmparatorluğu, Bizans” “بیزنطة، الامبراطورية”
”الرومانية الشرقية” *purum* (KT D 4, BK D 5).

Töpüt: تۆبۆت “Tibet” “اسم منطقة ذاتية الحكم في غرب الصين” *töpötk* (KT G 3, BK K 3).

2.1.7. Çöller:

Ḳara ḳum: “مخيم إيلتيريش الشتوي” “İlteriş'in kışlık ordugahı” “قارى قوم” *Ḳara ḳumuğ* (T.Y. 7).

2.1.8. Kaleler:

Amğa / amğı qorğan: “قلعة الماعز” “Keçi kalesi” آمغى / آمغى قورغان “amğı qorğan (KT K 8, BK D 31).

2.1.9. Ovalar:

Tögültün yazı: “منطقة” “Yın shan Dağlarında ovalık bir bölge” تۆگۆلتۈن يازى “سهلية في جبال بين شان”, *tögültün yazı* (KT G 6, BK K 5).

Yarış yazı: “سهل جونكارييا” “Cungarya Ovası” يارش يازى, *yarış yazı* (T.Y. 33).

2.1.10. Geçitler:

Karağan kışıl: “ممر شرق” “Selenge Irmağı'nın doğusunda bir geçit” قاراغان قىسل “نهر سيلينجا”, *Karağan kışılta* (BK D 37)

Temir kapıq: “ممر بوزغالا” “Buzgala geçidi” تيمير قابغ “temir kapıqqa” (KT G 3, BK K 3). *Temir kapıqqa* (T.Y. 46).

2.2. Coğrafya ile ilgili kavramlar :

2.2.1. Coğrafi Kara ve Su Kütleleri:

baş: “تل، قمة، قمة الاشياء المرتفعة، رأس النهر” “tepe, zirve, doruk, ırmak başı” باش “başın” (KT K 6, BK D 25), bar *baş* (T.Y 26).

çorak: “صحراء، ارض قاحلة” “çorak yer, çöl” چوراق “çoraqqa” (BK GD)

çöl: “صحراء” “çöl” چۆل “çöl” (KT D 4, BK D 5), *çölgi* (T.Y. 23).

çub: “منطقة” “bölge” چۆب “çub” (KT D 31, BK D 24)

keçig: “ممر” “geçit” كچيگ “keçimiz” (T.Y. 35)

kışıl: “ممر جبلي” “dağ geçidi” قىسل “kışılta” (BK D 37)

Kum: “رمل، صحراء، اسم مكان” “kum, çöl, yer adı” قۇم “Kumug” (T.Y. 7)

kuşuz: “المنحدر الشرقي للجبل” “(dağın) kuzey yamacı” كۇز “kuşuzin” (T.Y. 7).

şubşuz: “مكان جاف، ارض قاحلة، صحراء” “susuz, çorak yer, çöl” سۇبۇسۇز “şubşuzin” (BG GD).

şag: طَاغ “dağ” “جبل” *şagdağı* (KT D 11, BK D 11), *şagığ* (T.Y. 44).

yazi: يَازِي “ova” “سهل”, *yazıka* (KT G 6, BK K 5), *yazıda* (T.Y. 33).

yer / yir: يَر / يِير “yer, toprak, arazi, yeryüzü” “ارض لا يوجد عليها بناء”, *yir* ermiş (KT G 4, BK K 3), *yerdeki* (T.Y. 56), » 2.2.2. “ülke, memleket” , » 30. “yer tanrısı” .

yış: يِش “orman” “غابة”, “ötügen” “طائر مغرد” *yış* (KT G 3, BK K 2), *yışığ* (T.Y. 28).

balık: بَالِق “çamur, bataklık” “مستنقع” *balıqka* (KT K 8)

kölek: كَوَلَك “göl adı” “اسم بحيرة” *kölekin* (T.Y. 15)

ögüz: اَوَّوْز “ırmak” “نهر”, Yaşıl *ögüz* (KT D 17, BK D 15), *ögüzke* (T.Y. 18)

şub: سُوْب “ırmak” “نهر”, *şubça* (T.Y. 27).

2.2.2. İl, Vatan, Yurt:

il / el: اِيل / اَل “ülke, yurt, vatan, memleket, devlet, yönetim” “بلد، وطن، دولة”، *ilte* buñ yoğ (KT G 3, BK K 2), *elimiz* törümüz (KT D 22, BK D 18), *il yeme* (T.Y. 55).

yer / yir: يَر / يِير “ülke, memleket” “دولة، وطن” *yiriñe* tegi (KT G 4, BK K 3), *yerinte* bod (T.Y. 3-4), » 2.2.1. “yer, toprak, arazi, yeryüzü”, » 30. “yer tanrısı”.

yer şub / yir şub⁽¹⁾: يِير سُوْب / يَر سُوْب “dağları, ovaları, ırmakları, gölleri vb. الجبال والسهول والأنهار والبحيرات وغيره والتي تشكل” “İçeren kutsal vatan toprağı” “ارض الوطن المقدسة kögmen *yir şub* idisiz (KT D 20, BK D 17), ıduğ *yer şub* basa (T.Y. 38).

1- Bilindiği gibi Türkler vatanlarını meydana getiren yer ve suları mukaddes kabul etmekteydiler. Bu nedenle Türkler toprağı birleşik bir deyim olan “yer su” veya “yer sub” olarak ifade etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, bu iki kavram birleşerek mitolojik bir inanç sistemi meydana getirmiştir. (Kumru, 2017: 24).

2.2.3. Coğrafi Yönler:

- biri:** بيري “güney” “الجنوب” *biriye* (KT D 14, BK D 12), *biriye* (T.Y. 14)
- biridin:** بيريدين “güney” “الجنوب” *biridin yen* (T.Y. 11)
- ilgerü:** إيلگرؤ “doğu” “الشرق” *ilgerü* (KT D 21, BK D 17)
- kirü / kerü:** كيرؤ / كرو “batı” “الغرب” *kirü* (KT D 2, BK D 3-4)
- kisre / kesre:** كيسره / كسره “batı, -den berü” “من قبل، الغرب،” *kisre şarduş* (BK G 13)
- qırı:** قوري “batı” “الغرب” *qırıgaru* (KT D 12, BK D 11), *qırıyağı* (T.Y. 11)
- quridin:** قوريدن “batı” “الغرب” *quridin* (KT B 1)
- quz:** قوز “kuzey” “الشمال” *quzın* (T.Y. 7)
- kün başşık:** كون بأسطق “batı” “الغرب” *kün başşıqıya* (KT G 2, BK K 2)
- kün orşuşi:** كون اورطوسى “güney” “الجنوب” *kün orşuşın* (KT G 2, BK K 2)
- kün şoğşık:** كون طوغسك “doğu” “الشرق” *kün şoğşıkda* (KT D 4, BK D 5)
- öğ:** اؤنگ “doğu” “الشرق”, *öğre* (KT D 4, BK D 5). *öğre* (T.Y. 20), » 2.1.2 “ırmak”
 “2.2.5 « “ön, ileri”, » 14.2. “bir unvan niteliyicisi”.
- öğdün:** اؤنگدؤن “doğu” “الشرق” *öğdün yen* (T.Y. 11).
- tün orşuşı:** تون اورطاسى “kuzey” “الشمال” *tün orşuşınaru* (KT G 2, BK K 2).
- yırı:** يري “kuzey” “الشمال” *yırıgaru* (KT G 2, BK K 2), *yırıya* (T.Y. 7).
- yırdın:** يردین “kuzey” “الشمال” *yırdın* (T.Y. 11).
- yırıya:** يريى “kuzeyde” “في الشمال” *yırıya oğuzda* (T.Y. 14).

2.2.4. Yol, Geçit ممر، طريق

- oruq:** اوروق “dar yol, patika” “المناطق الريفية خالية من”
 “الغطاء النباتي” *oruqı* (T.Y. 24)
- ugur:** أوغور “yol” “طريق” *ugur* (T.Y. 25), » 8.1 “zaman, vakit”.
- yol:** يول “yol” “طريق” *yolta* (KT K 9), *yolu* (T.Y. 16).

2.2.5. Yer-Yön Adları:

aşra: آسرى “aşrağı, alt, aşrağıda, altta” “اسفل، ادناه، في الاسفل، في ادناه” *aşra* yağız (KT D 1, BK D 2).

berü: بَرُو “beri yan” “جنبا إلى جنب” *berüki* (T.Y. 45)

buluñ: بۇلۇنگ “köşe, bucak, taraf” “زاوية، ركن، جانب” *buluñ* qop (KT D 2, BK D 3)

iç: إِيچ: إِيچ “iç” “داخل” *için* taşın (KT G 12, BK K 14), » 2.5. “Mide”, » 14.2. “Bir unvan niteleyicisi”, » 31. “Siyasal merkez”.

öñ: اۆنگ “ön, ileri” “مقدمة، امام، öñreki” (T.Y. 25), » 2.1.2 “ırmak”, » 2.2.3. “doğru”, » 14.2. “bir unvan niteliyicisi”.

şaş: طَاش “dış” “خارج” *şaşın* (KT G 12, BK K 14) .

tegre: تَگره “çevre, taraf” “حول، جانب” *tegre* (T.Y. 25)

töpü: تۆپۆ: تۆپۆ “en üst, tepe” “القمة، تلة” *töpüsinte* (KT D 11, BK D 10)

uç: اۇچ: اۇچ “uç” “يطير” eki *uçı* (T.Y. 40).

üze: اۆزه: اۆزه “yukarı, üst, yukarıda, üstte” “فوق، اعلى، في الافق، في الاعلى” (KT D 1, BK D 2).

yan: يَان: يَان “yan, taraf” “جانب” *yantağı* (T.Y. 26)

yukaru: يۇقارۇ: يۇقارۇ “yukarı” “في الاعلى” *yukaru* (T.Y. 25)

yügerü: يۇگرو: يۇگرو “yukarı” “في الاعلى” *yügerü* (KTD 11, BKD 10)

2.2.6. Diğer Yer Adları:

ağud: آغۇ: آغۇ “Çilka ve Onun arasında bir bölge” “منطقة بين جيلكا وانون” *ağuda* (BKD 30)

antarğu: آنتارغۇ: آنتارغۇ “Tola Irmağı civarında bir bölge” “منطقة بالقرب من نهر تولا” (antarğu) (BKD 30)

çuş başı: چۇش باشى: چۇش باشى “Bilge Kağan ve Kül Tigin’in 716 yılında Tokuz Oguzlarla yaptığı savaşlardan birinin gerçekleştiği yer” “المكان الذي دارت فيه إحدى الحروب بين الملك بيلكا” *çuş başınta* (KTK 6, BK D 30)

ezgenti kıdız: أڤڭنتي: “Kül Tigin’in Tokuz Oguzlarla savaştığı Çilka ve Onun arasında bir bölge” منطقة تقع بين جيلكا وانون، حيث قاتل كول تيكين ضد الطوقوز “اوغوز ezgenti kıdızda (KTK 7, BK D 31)

keçen: كَچَن: “Kök Öng Irmağı yakınlarında bir bölge” منطقة بالقرب من نهر كوك “اونك keçenke (BK GD)

koşulğaq: قوشولغاق: “Kül Tigin’in Tokuz Oguzlarla ikinci kez savaştığı yer” “المكان الذي حارب فيه كول تيكين ضد الطوقوز اوغوزيون للمرة الثانية” *koşulğaqda* (KT K 5)

örpen: اۆرپن: “Kem Irmağı civarındaki bir yer” “مكان بجوار نهر كيم” *örpente* (BK D 26)

şantuy: شانتونگ: “Tihang Dağlarının doğusunda bulunan toprakların genel ad” الاسم العام للأراضي الواقعة شرق جبال تيهانك “ *şantuy* (KT G 3, BK K 2), *Şantuy* (T.Y. 18)

şabar: طابآر: “Cungarya ovasını kuşatan dağlık bölge” المنطقة الجبلية المحيطة “بسهل جونغاريا *şabarda* (KT D 38)

şoқuz ersin: طوقوزأرسين: “karaşar bölgesi” “منطقة كاراشار” *şoқuz ersinge* (KT G 3, BK K 2-3)

3. Kent, Konut, İstihkam

3.1. Kent

balıқ: بالیق: “şehir” “مدينة” *balıқdaki* (KT D 11, BK D 10), *balıққа* (T.Y. 19).

uluş: أولوش: “memleket, kent, şehir” “وطن، مدينة، وطن” buқara *uluş* (KT K 12).

3.2. Konut, istihkam

arқuy: آرқوي: “müstahkem mevki” “مكان محصن” *arқuy* қарғуғ олғурт (T.Y 53).

barқ: بآرق: “ev, barınak, konut” “مسكن، مأوى، بيت، بارқығ (BK D 34), » 29.

“Türbe, anıt mezar” “قبر، ضريح اثري”

eb: أب: “çadır, konut, karargah” “مقر، مسكن، خيمة، *ebig* başlayu (KT K 8), *ebin* barşın (BK D 34), *ebgerü* tüşeyin (T.Y. 30).

karğu: قَارْغُو: “gözetleme külesi” “برج مراقبة” *karğu* edgüti (T.Y. 34)

kerekü: كَرْكُو: “çadır” “خيمة” *kerekülüğ* begleri (BK D 31)

qorğan: قورْغَان: “korugan, sığınak, kale”, “مأوى، قلعة مكان امن”، amğı *qorğan* (BK D 31).

ordu: اورْدُو: “kağan karagah” “مقر الملك” *orduğ* basdı (KT K 8)

şurgaq: طورْغَاق: “konut” “مسكن” *şurgaqıya* (BK D 40)

3.3. Ev ile ilgili parçalar :

kapıg: قَآپْغ: “kapı” “باب” temir *kapıgka* (KT G 3, BK K 3), temir *kapıgka* (T.Y. 46)

şam: طَآْم: “duvar” “حائط” bu *şamka* (KT GD)

4. Kavim ve Boy Adları

Apar: آپَار: “Avrupa Avarları” “اقوام تركية الاصل تعيش في اوربا” *töpöt apar* (KT D 4, BK D 5)

Az: آز: “Az kavmi” “قوم آز” *Az bodunug* (KT D 19, BK D 17), *Az eri bultum* (T.Y. 24)

Başmil: بَآسْمِل: “Tölis kavmine mensup bir Türk boyu” “قبيلة تنتمي إلى قبيلة” “توليس” *Başmil* (BK D 25)

Bayırku: بَآيْرَقُو: “Tölis kavmine mensup bir Türk boyu” “قبيلة تركية تنتمي إلى قبيلة” “توليس” *Bayırku* (KT G 4, BK K 3)

Çik: چِيك: “Basmıl, Kimek ve Kıpçaklarla ilişkilendirilen bir Türk boyu” “باسمل،” “قبيلة تركية مرتبطة بالكيمك والكيبيجاك” *Çik* (BK D 26)

Ediz: اَدِيذ: “Tola Irmağı'nın kuzeydoğusunda yerleşen bir türk boyu” “قبيلة تركية” “مستقرة في الشمال الشرقي لنهر تولا” *Ediz* (KT K 5)

İzgil: اِيْزْغِيْل: “Tokuz Oguz ve On Oklarla ilişkilendirilen bir Türk boyu” “قبيلة” “تركية مرتبطة بقباائل طوقوز أوغوز وأون أوك” *İzgil bodun* (KT K)

- Ḳarluḳ:** “Beş Balık’ın kuzeybatısında, Altayların batısında yaşayan bir türk boyu” “قبيلة تركية تعيش في الشمال الغربي من منطقة بيش بالك غرب جبال التاي”
Ḳarluḳ (KT K 1, BK D 28)
- Ḳırḳız:** “Kögmen Dağlarının ardında yurt tutan bir Türk boyu” “قبيلة تركية”
Ḳırḳız (KT D 4, BK D 5). **Ḳırḳızḳ** (T.Y. 23)
- Ḳıtaḅ:** “Moğol halk” “الشعب المنغولي” **Ḳıtaḅ** (KT D 14, BK D 12), **Ḳıtaḅda** (T. Y. 14)
- Ḳurıḳan:** “Baykal Gölü’nün batısında yurt tutan bir Türk boyu” “قبيلة”
Ḳurıḳan (KT D 14, BK D 12)
- Manḅud:** “مانجويين) اسم عرقي” “etnik ad (Manḅular)” “مانچود”
Manḅud saḅa tezik taḅar (T.Y. 45)
- Oğuz:** “Tola ve Selenge kıyılarını yurt tutan bir Türk boyu” “قبيلة تركية”
Oğuz begleri (KT D 22, BK D 18),
Oğuzug (T.Y 10)
- On-Ok:** “اتراك الغرب، الاتراك) اسم عرقي” “etnik ad (Batı Türkleri, Türgiḱler)” “اون-اوق”
on-ok bağleri boduḅi (T.Y. 42)
- Şoḱuz oğuz:** “شعب الأوغوز،” “Dokuz boydan oluşan Oğuzlar, etnik ad” “توقوز”
Toḱuz oğuz (KT G 1, BK D 1), **Toḱuz oğuz**
(T.Y. 9)
- Sir:** “قبيلة” “bir türk boyu” “Köktürk’le karışan bir türk boyu” “VIII.Yüzyılın ikinci çeyreğinde”
Sir (T.Y. 3-4)
- Şaḅa:** “manḅud **Şaḅa** tezik toḅar (T.Y. 45)” “اسم عرقي” “etnik ad” “ساقى”
- Şoğdaḱ:** “قبيلة من أصل هندي” “Hint-Avrupa kökenli bir kavim, Soğutlar” “سوغداق”
Şoğdaḱ (KT D 31, BK D 25), **Şoğdaḱ** (T.Y. 45)
- Şoğud:** “قبيلة من أصل هندي” “Hint-Avrupa kökenli bir kavim, Soğutlar” “سوغود”
Şoğud (KT K 12)

- Šabğaç:** “Çin kavmi” “قوم صيني” *Šabğaç* (KT G 5, BK K 4), *Šabğaçığ* (T.Y. 10)
- Šaŋut:** “فرع من فروع الاقوام التي تعيش في تيبث” “Tibetlilerin bir kolu” طَانْگۆت *Šaŋut* (BK D 24)
- Šarduş:** “قبيلة تركية تنتمي إلى” “Tölis kavmine mensup bir Türk boyu” طَارْدَوْش *Šarduş* (KT D 13, BK D 12), *Tarduş* (T.Y. 41)
- Šatabı:** “إحدى قبائل بروتو المنغولية” “Proto Moğol kabilelerinden biri” طَاتَابِي *Šatabı* (KT D 4, BK D 5)
- Šatar:** “إحدى” “Ötüken Uygur Kağanlığı’na bağlı Türk boylarından biri” طَأَطَار *Šatar* (KT D14, BK D 12)
- Šoğar:** “كان التخاريون أو الطخاريون هم المتحدثون باللغات البخارية في” “Toharlar” طَوْقَار منطقة حوض تاريم. وقد حلت اللغة الهندية الأوروبية التي كان يتحدثها التخاريون محل اللغات التركية التي كانت تتحدثها قبائل الأويغور حوالي عام 800 ميلادي *Šoğar* (T.Y.45)
- Šoŋra:** “قبيلة تركية تنتمي إلى قبيلة” “Tölislere mensup bir türk boyu” طُونْگَرِي *Šoŋra* (KT K 7, BK D 31)
- Töles / tölis:** “تۆلس / تۆليس” “Eski Hun boylarından biri olarak Orta Asya’ya yayılmış Türk grubu bütünü” “مجموعة تركية انتشرت إلى آسيا الوسطى كإحدى” “قبائل الهون القديمة” *Tölis* (KT D 13, BK D 12)
- Türgiş:** “فرع من قبائل التوليس” “Tölis boylarından bir kolu” تۆرْگِيْش *Türgiş* (KT D 18, BK K 9), *Türgiş* (T.Y. 21)
- Türk:** “تۆرك” “الأتراك” *Türk* (KT G 1, BK K 1), *Türk* (T.Y. 9).

5. Niteleme Adları

5.1. Fiziksel-Bedensel

aç: “جائع” “aç” آچ (BK D 38)

benlig: “بقع طفيفة” “benekli” بَنْگَلِيْگ *benlig* (T.Y. 44)

šoğ: “توق” “šok” “شبعان” “tok” (KT G 8, BK K 6), *šoğ* (T.Y. 8)

ulug: “كبير بالسن” “yaşlı” “أولؤگ” *ulug* (T.Y. 56), » 5.4. “büyük, muazzam”.

5.2. Diğer Yargıları İçeren Niteleme Adları

edgü: أدكو “iyi, has” “جيد، مميز” *edgü* (KT G 7, BK K 5)

adinçig: أدنجغ “olağanüstü, harika” “استثنائي، عظيم” *adinçig* (KT G 12, BK K 14)

ağır: آغر “değerli” “ذو قيمة” *ağır törüg* (BK D 2)

alp: آلب “cesur, yiğit, kahraman, zor, çetin” “شجاع، بطل خارق، صعب، قاسي” *alp kişig* (KT G 6, BK K 4), *alp ermiş* (T.Y. 13), “alplık, yiğitlik, kahramanlık”, bilgesin için *alpin* için (T.Y. 49)

anığ: آنجغ “kötü” “سيء” *anığ yok* (KT G 3, BK K 2), *anığ ol* (T.Y. 34)

arığ: آرغ “temiz, saf, temizlik, temiz olma” “ان يكون نظيفا” “نظيف، صاف، نظافة، ان يكون نظيفا” *arığ ubutı* (T.Y. 37)

arkuğ: أرقوق “aksi” “عكس” *arkuğ sen* (KT G 8, BK K 6)

armağçı: أرمآججي “yalancı, sahtekar, düzenbaz” “محتال، كذاب” *armağçısın* (KT D 6, BK D 7)

başlığ: باشليغ “mağrur, asi, dikbaşı” “عنيد، متفاخر، متمرد، عنيد” *başlığ* (KT D 2, BK d 3), » 1.3. “kişi adı”, » 31. “başkan, lider”.

bilge: بيلگه “bilge” “بيلكا اسم شخص” *edgü bilge* (KT D 3, BK D 4). *bilgesin* (T.Y. 48), » 14.2. “bir unvan”.

bilgisiz: بيلگيسيز “bilgisiz, cahil” “جاهل، غير مطلع، جاهل” *bilgisiz* (KT D 5, BK D 6)

kiçig: كيجيگ “ast, kідemsiz, rütbesiz” “غير مصنف، مبتدئ، غير مصنف” *kiçig* (BK D 41)

küç: کوچ “güç, kuvvet” “قوة، نفوذ” *tenri küç birtük* (KT D 12, BK D 11)

küçlüg: گؤچلؤگ “قوي” “قوي” *küçlüg* (T.Y. 20)

kürlüg: كؤرلؤگ “hilekar, aldatıcı” “مخادع” *kürlüg* (KT D 6, BK D 6)

şıııt: سِغِيت “keder, üzüntü” “29» «الحنن، yas, matem” .

şuk: سوق “haset, kıskançlık, hırs, öfke” “الحسد، الغيرة، الطموح، الغضب” *şukun* oğılın (BK D 38)

- teblig:** “مخادع، محتال” *teblig* (KT D 6, BK D 6) “hilekar, aldatici” تَبْلِيغ
- tizlig:** “قوي، ذو نفوذ او سلطه، متمرّد، عنيد” *tizlig* (KT D 2, BK D 3) “güçlü, kuvvetli, asi, dikbaşı” تِيزْلِيغ
- ubut:** “أوبوت” *ubutu yeg* (T.Y. 37) “utanç” اُوتَانْچ
- uçuz:** “اُچوز” *uçuz* (T.Y. 13) “kolay” كُولَاي
- uluğ:** “شخص بارز او رفيع المستوى، الله تعالى” *uluğ* (T.Y. 4-5) « 14.2. “bir unvan niteliyici” “عنوان او لقب توضيحي” . “ileri gelen kimse, ulu yüce” اُولُوغ
- üz:** “اوز” *üz ol* (T.Y. 34) . “inatçı” اُوتَانْچ
- yabız:** “يَابِز” *yabız* (KT D 26, BK D 21) “kötü, fena berbat” يَابِز
- yaplağ:** “يَابِلَاق” *yaplağ* (KT G 7, BK K 5) “kötü, fena berbat” يَابِلَاق
- yeg / yig:** “يِغ / يِيغ” *yig* (KT G 4, BK K 3), *yeg* (T.Y. 23). “iyi, daha iyi” يِيغ / يِغ

5.3. Yüz Ölçümü ve Zaman Bildiren Niteleme Adları

- amtı:** “الآن، الحالي، في الوقت الحاضر” *amtı* (KT G 3, BK K 2) “şimdi, şimdiki, bu zamanki” آمْتِي
- erig:** “erişebilen, yakın” *erig* (KT G 13) . “eribilen, قريب” اَرِيغ
- benğü / benkü / benjü:** “sonsuz ebedi” *benğü* (KT G 8, BK K 6) “سرمدي، ابدی” بَنْگُو
- ırağ:** “uzak” *ırağ* (KT G 5, BK K 4), *ırağda* (T.Y. 5) . “بعيد” اِرَاق
- unç:** “mümkün, olabilir” *unç* tedim (T.Y. 24) . “ممکن، ممکن الحصول” اُونچ
- yağru / yarguğ:** “yakın” *yağru* (KT G 5, BK K 4), *yarguğ* (KT G 7, BK K 5) . “قريب” يَاغْرُو / يَاغْرُو

5.4. Miktar, Hacim, Ölçü Bildiren Niteleme Adları

- ağır:** “اَغْر” *ağır* taşığ (BK G 15) . “ثقيل” اَغْر
- ertinju:** “pek, pek çok” *ertinju* uluğ (BK G 13) . “كثيرا، الكثير من” اَرْتِيْنجُو
- arşuğ:** “artık, geriye kalanı artan” *arşuğ* erti (T.Y. 40) . “بعد الان، المتبقي منه” اَرْطُوْق

az: أز: قليل “az” *az budunnug* (KT G 10, BK K 7), *az* teyin (T.Y. 39).

azça: أزچی: “az miktarda” “بمقدار قليل” *azça bodun* (T.Y. 43).

azkıña: أزقنگی: “azıcık” “قليل جدا” *azkıña* (T.Y. 10).

buñsuz / buñusuz: بۇنۇگسۇز / بۇنۇگسۇز “çok sayıda” “العديد” *buñsuz* (KT G 5, BK K 3-4), *buñsuz* (T.Y. 47).

idi / edi: ايدي / ادي: “hiç, tamamen, bütünüyle, hepten” “بالكامل، تمامًا، على الإطلاق، تمامًا” *idi yok* (KT G 4, BK K 3), *idi yok* (T.Y. 11) .

qalın: قالین: “kalın, yoğun” “كثيف، سميك، كثيف” *qalın bolsar* (T.Y. 14) .

qalınsız: قالینسز: “bütünüyle, tamamen” “بالكامل، كلياً” *qalınsız* (KT K 1), *qalınsız* (T.Y. 30)

kergeksiz: كركگكسيز: “çok miktarda” “بمقدار كبير” *kergeksiz* (KT K 12, BK G 11) .

kiçig: كيچيگ: “az, hiç” “قليل، على الاطلاق” *kiçig* (KT K 3, BK K 3) .

neñ: ننگ: “herhangi, her ne kadar” “باي كمية، ايا كان، نې نې sabım” (KT G1, BK K 8), *neñ yeredki* (T.Y. 56) .

öküş: اۆكۆش: “çok” “كثير” *öküş* kıltım (KT G 6, BK K 5), *öküş* teyin (T.Y. 39).

şansız: سانسيز: “sayısız, çok fazla” *şansız* (BK G 12) “غير محدود العدد، كثيرا جدا” .

ulug: أولۇگ: “büyük, muazzam” “كبير، هائل” *ulug* sünüş (KT D 28, BK K 9) , »

5.1. “كبير بالسن” “yaşlı”

yinçge: يينچگه: “ince” “رفيع او رقيق” *yinçge* (T.Y. 13).

yoğun: يوغۇن: “yoğun” “كثيف” *yoğun* (T.Y. 14).

yuyka: يۇيقي: “ince” “رفيع او رقيق” *yuyka* (T.Y. 14) .

5.5. Duyularla Anlaşılan Özellikleri Karşılayan Niteleme Adları

bir: بير: “aynı” “مماثل” *bir* oğuşuğ (T.Y. 33).

kırğağluğ: قرغاغلۇغ: “kenarlı, kıyılanmış” “نو حافة” *kırğağluğ* (BK K 11).

kinlig: كينليگ: “kokulu” “نو رائحة” *kinlig* (BK K 12) .

süçig: سۆچيگ: “tatlı” “حلو المذاق” *süçig* (KT G 5, BK K 4).

yımşak: ييمشاق: “yumuşak” “هش” *yımşak* (KT G 6, BK K 5).

5.6. Psikolojik Durumlarla ilgili Niteleme Adları

buñ: بۇنگ: “sıkıntı” “مشكلة” *buñ* yok (KT G 3, BK K 2).

buñsuz / buñusuz: بۇنگسۇز / بۇنگسۇز “sıkıntısız” “بدون مشكلة” *buñsuz* boltaçı (BK K 29).

emgek: أمگك: “zahmet, eziyet” “عذاب، صعوبة، عذاب” bodun *emgek* körti (KT D 19, BK D 16).

küni: كۇني: “haset, kıskançlık” “الحسد، الغيرة” ödiñe *küni* tegdük (BK D 30).

6. Renkler: ألوان

aq: آق: “beyaz” “ابيض” *aq* adğıırığ (KT D 36).

boz: بوز: “boz” “رمادي” *boz* atıg (KT D 37).

qara: قارى: “kara, siyah” “اسود” *qara* kişin (BK K 11), *qara* saçıñ (T.Y. 52).

qızıl: قىزىل: “kızıl, kırmız” “احمر” *qızıl* qaya (T.Y. 52).

kök: كۆك: “mavi, yeşil, boz, gri, lacivert” “ازرق، اخضر، رمادي، رصاصي، نيلي” “kök” tenri (KT D 1, BK D 2)

şarıg: سارىغ: “sarı” “اصفر” *şarıg* altunın (BK K 11), *şarıg* altun (T.Y. 48).

şoruğ: شورۇغ: “dorü” “بني محمر” *şoruğ* aş (KT D 33)

ürün: أورۇنغ: “beyaz” “ابيض (فضي)” *ürün* kümüşin (BK K 11), *ürün* kümüş (T.Y. 47)

yağız: ياغىز: “yağız, kızılımsı kahverengi” “لون داكن، بني محمر” *yağız* yer (KT D 1, BK D 2).

7. Dil Malzemesi Kavramları

7.1. Gösterme-Belirtme Kavramları

bu: بۇ: “bu” “هذا” *bu* (KT G 4-5, BK K 3), *bu* (T.Y. 32).

ol: اول: “o” “هو” *ol* yergerü (KT G 8, BK K 6), *ol* sabıg (T.Y. 12).

7.2. Tarz-Durum Bildiren Kavramlar:

ança: آنچی “öyle, şöyle, öylece” “هكذا” *ança* tutmuş (KT D 3, BK D 4), *ança* olur (T.Y. 8).

(☉) **antağ / anteg / andağ:** آنداغ / أنتاغ / أنتاغ “öyle, şöyle” “هكذا” *antağ* (KT G 8-9, BK K 6-7), *antağ* (T.Y. 29).

bintegi: بينتگی “benim gibisi” “مثلي تماما” *bintegi* (T.Y. 56).

bunça: بونچی “bunca, ne kadar” “كثيرا جدا، كم” *bunça* bodun (KT G 4, BK K 3)

edgüti: ادگوتی: “iyice” “بشكل جيد” *edgüti* eşid (KT G 1-2), *edgüti* urğıl (T.Y. 34).

katıgıdı: قاتغیدی: “sıkı, iyice” “محکم” “جيدا، محکم” *katıgıdı* tınla (KT G 1-2).

kop: قوپ: “toptan, tümüyle” “بالجملة، بالكامل” *kop* maña (KT G 2, BK K 2), *kop* kelti (T.Y. 45).

kopın: قوپین: “toptan, tümüyle” “بالجملة، بالكامل” *kopın* (T.Y. 16).

nençe: ننجه: “nice, pek çok” “كثيرا، عديدة” *nençe* (BK K 8).

tüketi: تۆکتی: “baştan sona kadar” “من البداية الى النهاية” *tüketi* (KT G 1, BK K 1).

yana: یانی: “yeniden, tekrar” “مجددا” “اعادة، مجددا” *yana* (KT D 10, BK D 9), *yana* (T.Y. 2).

yaraqlıgıdı: یاراقلیغیدی: “silahlı olarak” “مسلح” “yaraqlıgıdı” (KT D 32) .

yegdi: یگدی: “daha iyi” “أحسن” *yegdi* (BK D 36).

yıçe: ییچه: “yine, yeniden, tekrar” “من جديد، مجددا” *yıçe* (KT D 16, BK D 14).

yolu: یول: “defa, kere, kez” “مرة” *yolu* (KT D 15, BK D 12).

7.3. Yer-Zaman Sözləri

(☉) **anta:** آنتی: “oraya, orada, oradan, o sırada” “الى هناك، هناك، من هناك، في تلك” *anta* içreki (KT G 2, BK K 2), *anta* erür (T.Y. 21).

(☉) **bunta:** بونتی: “burada” “هنا” *bunta* (KT G 10, BK K 8).

7.4. Soru-Belirsizlik Sözcükleri:

kaç: قَاح “kaç” “کم” *kaç* neṯ (T.Y. 29).

kaçan: قَاحَان “ne zaman” “متى” *kaçan* neṯ (T.Y. 21).

kanı: قَانِي “hani” “اين” *kanı* (KT d 9, BK d 8).

(☺) **kantān:** قَانْتَان “nereden” “من اين” *kantān* kelip (KT D 23, BK D 19).

kim: كيم “kim” “من” *kimke* (KT D 9, BK D 8).

ne: نه “ne, niye” “ماذا، لماذا” *ne* Kağanka (KT D 9, BK D 9) bar mu *ne* (T.Y. 14).

neke: نكه “niye, niçin” “لماذا، لاي سبب” *neke* qorqur biz (T.Y. 39).

7.5. Zamirler الضمائر

7.5.1. Kişi Zamirleri

ben / bin / men: بِن / بِن / مَن “ben” “انا” *maṅa* (KT G 2, BK K 2), *ben* (T.Y. 7).

biz: بيز “biz” “نحن” *biz* (KT D 20, BK D 32) *biz* (T.Y. 8).

ol: اول “o” “هو” *ol* amtı (KT D 36, BK K 14), *ol* bizni (T.Y. 20).

sen / sin: سِن / سِن “sen” “انت او انت” *sini* (T.Y. 10).

7.5.2. Dönüşlülük Zamirleri

kentü: كَنْتُو “kendi” “نفسى” *kendi* (KT D 23, BK D 19).

öz: اَوْز “kendi” “نفسى” *özi* ança (KT D 3, BK D 4), *ben* özüm (T.Y. 17), » 30.

“benlik, manevi varlık” .

7.5.3. Belirsizlik Zamirleri

kaṁaḡı: قَامَاغِي “hepsi” “كله” *kaṁaḡı* yeti (KT D 18, BK D 15).

7.5.4. İşaret Zamirleri

bu: بُو “bu” “هذا” *bunı* (KT G 12, BK K 15).

ol: اول “o” “هو” *ol* yolun (KT G 11, BK K 8), *anı* ertdimiz (T.Y. 44).

7.6. Dil Bilgisi Görevleri (Edatlar-Bağlaçlar)

7.6.1. Soru Edatı

ğu / gü / mu: غُو / گُو / مُو “soru edatı” “اداة سؤال” igid *barğu* (KT G 10, BK K 8),
Kağan *mu* (T.Y. 5).

7.6.2. Pekiştirme-Vurgulama Edatları

kök: كَوَك “pekiştirme ve vurgulama edatı” “التعزيز ادوات التأكيد” ölti *kök* (T.Y.16).
oğ / ök: اَوِق / اَوَك “pekiştirme ve vurgulama edatı” “التعزيز ادوات التأكيد” özüm *ök*
(T.Y.6).

7.6.3. Olasılık Edatı

erinc: أَرِينِج “şüphesiz, muhakkak ki galib, muhtemelen” “على، بالتأكيد، بلا شك، بلا شك، بالتحديد، على”
ermiş *erinc* (KT D 3, BK D 4) temiş *erinc* (T.Y. 2).

7.6.4. Son Çekim Edatları

ara: أَرَى “arasında, içinde” “بين، داخل” ekin *ara* (KT D 1, BK D 2), bodun *ara*
(T.Y. 53).

arşuq: أَرطُوَق “-den çok, fazla” “اکثر، من، اکثر” yüz *arşuq* (KT D 33).

başlayu: بَأَشَلَايُو “-den itibaren” “اعتباراً من” ebig *başlayu* (KT D 8, BK G 15).

birle: بِيرَلَه “ile, birlikte” “برفقة، معا” Kağan *birle* (KT D 17, BK D 15), anı *birle*
(T.Y. 24).

kisre / kesre: كَيْسِرَه / كَسِرَه “-den sonra” “من بعد” anta *kisre* (KT D 5, BK D 5),
anta *kisre* (T.Y. 6).

ğodi: قُوْدِي “boyunca, aşağı doğru” “الى الاسفل مباشرة” *ğodi* (BK D 37),
ğodi (T.Y. 27).

ötrü: أَوْتَرُو “-den sonra” “من بعد” anta *ötrü* (T.Y. 12).

- şayu:** سآيو “her” “كل” yir *şayu* (KT G 8, BK K 7), bodun *şayu* (T.Y. 42).
- şapa:** طآيى “-e doğru, -e karşı” “ضد الشيء او الشخص” *şapa* (KT D 31, BK D 24).
- teg:** تگ “gibi” “مثل” tenri *teg* (KT G 1, BK K 1) tutmuş *teg* (T.Y. 13).
- tegi:** تگي “-e kadar, değın” “الى حين او حتى” yazıka *tegi* (KT G 3, BK K 2).
- üçün:** أؤچون “için” “بسبب” ağının *üçün* (KT G 9, BK K 7), *içikdük üçün* (T.Y. 3).
- üze:** أوزه “üstine, üzerine, üstinde, üzerinde” “عليه، اعلاه، عليه” oğlınta *üze* (KT D 1, BK D 3), bodun *üze* (T.Y. 9).
- yan / yen:** يآن / يآن “-den yana, -den tarafa” “من جانب الى اخر، من جانب” biridin *yen* teg (T.Y.11).

7.6.5. Bağlaçlar

- arşuqi:** أرطوقى “ve, ayrıca” “و، ماعدا ذلك” *arşuqi* (T.Y. 20).
- azu:** أزؤ “veya, yoksa” “أو، أم” *azu* (KT G 10, BK K 7).
- başlayu:** باشلايؤ “önce, ilkin, ilk olarak” “قبل، اولاً” *başlayu* (KT D 16, BK D 22).
- birle:** بيرله “ile” “مع” *birle* (KT D 27, BK D 22), *birle* (T.Y. 6).
- şaki:** طآقى “dahi, daha, ve” “و، أكثر، حتى” ança *şaki* (KT G 13).
- tip:** تيب “diye” “قائلا” *tip* ança (KT G 7, BK K 5).
- tiyin / teyin:** تيين / تيين “diye” “قائلا” *tiyin* bodun (KT D 11, BK D 10), *çonmış teyin* (T.Y. 17).
- udu:** أؤدؤ “ve” “و” *udu* özüm (T.Y. 55).
- ulayu:** أولايؤ “ve, ayrıca” “و، علاوة على ذلك” *ulayu* (KT K 11, BK G 13).
- yeme:** يمه “da, de dahi, ve” “و، ايضاً، و” *yeme* bunta (KT G 10, BK K 8), *tün yeme* (T.Y. 27).

8. Zaman İle İlgili Kavramlar

8.1. Zaman, Çağ, Devir

böd: بؤد: “bu çağ, içinde bulunan, yaşanan devir” “هذا العصر، الذي تواجد فيه،”
bödke (KT G 11, BK K 8).
 “الحقبة التي عاش فيه الحدث

öd: اؤد: “çağ” “عصر” **ödke** (KT G 1, BK K 1).

ugur: “zaman, vakit” “زمن، وقت” **ugur** kılıtdım (T.Y. 25), ». 2.2.4 “yol”.

8.2. Yıl, Mevsim, Ay, Gün

yıl: يل: “yıl” “سنة” **elig yıl** (KT D 8, BK D 8).

kış: قش: “kış” “الشتاء” **kışın** (BK G 2).

yay: يآي: “yaz” “الصيف” **yayın** (BK D 39).

yaz: يآز: “ilkbahar” “الربيع” **yazına** (KT K , BK D 31).

ay: آي: “bir aylık zaman dilimi” “فترة زمنية لشهر واحد” **tokuzunç ay** (KT KD 8, BK GB).

kün: كؤن: “gün” “يوم” **kün** olurup (KT GD, BK GD).

küntüz: كؤنتؤز: “gündüz” “نهار” **küntüz** olurmadım (KT D 26, BK D 22).

ödüş: اؤدؤش: “bir gün” “يوم ما” **ödüşke** (BK GD).

şan: طآنك: “tan vakti” “فجر” **şan** üntürü (T.Y. 35).

tün: تؤن: “gece” “ليل” **tün** udımadım (KT D 26, BK D 22).

8.3. Takvim

biçin: بيچين: “maymun yılı” “سنة القرد” **biçin** yılka (KT KD).

iş: إط: “köpek yılı” “سنة الكلب” **iş** yıl (BK G 10), ». 11.1 “köpek”.

koḡ: قونك: “koyun yılı” “سنة الخروف” **koḡ** yılka (KT KD).

9. Gökyüzü, Hava Olayları السماء، الظواهر الجوية

tenri: تَنگري “gökyüzü” “سماء” *tenri* aşra (KT D 1, BK D 2), » 1.2. “Tenri teg tenri yaratmış türk bilge Kağan kişi adı”, » 14.2. “majeste”, » 30. “tanrı”.

bor: بور “kar fırtınası, boran” *borça* (KT D 37, BK D 27).

kar: قَار “kar” “ثلج” *karıg* (KT D 35, BK D 27).

10. Bitkiler

çintan: چِنتَان “sandal ağacı” “خشب الصندل” *çintan* ıgaç (BK G 11).

ıka: اِکَا “ağaç” “شجرة” *ıka* (T.Y. 27).

ıgaç: اِغَاچ “ağaç” “شجرة” *ıgaç* (BK G 11), *ıgaç* (T.Y. 27).

11. Hayvanlar

11.1. Hayvan Adları

adgır: اَدغِير “aygır” “فحل الخيل” *adgırıg* (KT D 35, BK D 27).

aķ: اَق “kır at” “حصان رمادي” *aķın* binip (KT K 8).

aş: اَط “at” “حصان” *aşın* binip, *aşın* (KT D 33, BK K 11), *aşıg* ıka (T.Y. 27).

biçin: بِيچِين “maymun” “قرد” *biçin* yılka (KT KD).

buķa: بُوکِي “boğa” “ثور” *buķalı* (T.Y. 6).

iş: “köpek” “كلب” *iş* yıl (BK G 10), » 8.3 “köpek yılı”.

ķonj: قونج “koyun” “خروف” *ķonj* teg (KT D 12, BK D 11),

tebe: تَبِه “deve” “جمل” egri *tebe* (T.Y. 47).

yağız: يَآغِز “yağız renkli at” “حصان داكن اللون” *yağızın* (KT K 5).

amģa: اَمغِي “dağ keçisi” “ماعز جبلي” *amģa* ķorģan (KT K 8, BK D 31).

böri: بُوْرِي “kurt” “ذئب” *böri* (KT K 12, BK D 11)

enük: اَنُوک “aslan, kaplan, kurt, köpek gibi etle beslenen hayvanların yavruları”

“نسل الحيوانات آكلة اللحوم مثل الأسود والنمور والذئاب والكلاب” *enük* seņün (KT K 12).

» 1.3 “kişi adı, unvan niteleyicisi”, » 14.2 “bir unvan niteliyici” ,» 28. “avcılık hayvanı”.

keyik: كَيْك “av hayvanı, geyik” “الغزال، الصيد، keyik yiyü (T.Y. 8).

kiş: كَيْش “samur” “السمور” *kişin* (BK G 12), » 21. “samur kürü”.

Şığun: سِغُون “bir geyik cinsi” “سلالة من الغزال” *sığun* (BK B 3-4-5-6).

şabişğan: طَابِشْغَان “tavşan” “الارنب” *tapışğan* yiyü (T.Y. 8).

teyey: تَيْيْغ “sincap” “السنجاب” *teyeyin* (BK K 11-12).

yılkı: يِلْقِي “dört ayaklı evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları” “الحيوانات الأليفة ذات الأربعة أرجل، حيوانات المزرعة” *yılkısin* (KT GB, BK D 24).

11.2. Hayvanlara Ait Niteleme Adları

azman: آزْمَان “iğdiş(at)” “فرس مخصي” *azman* akıg (KT K 5).

başğı: بَاشْغِل “alını akıtmalı(at)” “عُرَّة في قَصْبَةِ أَنْفِ الخيل” *başğıl* boz at (KT D 37).

edgü: اِدْغُو “soylu, safkan(at)” “حصان اصيل، نبيل” *edgü* özlük atın (BK G 12).

egri: اِغْرِي “hörgüçlü(deve)” “سنام الجمل” *egri* tebe (T.Y. 47).

şoruq: شُورُوق “zayıf” “ضعيف” *şoruq* azuqı (KT D 39), *şoruq* buqa (T.Y. 6).

tügünlüg⁽¹⁾: تُوْغُوْنْلُوْغ “kuyruğu düğümlü” “ذيله معقود” *tügünlüg* aşığ (T.Y. 54).

1- Orkun tögünlüg kelimesinin anlamını “dağlı, dağlanmış, damga vurulmuş” (s. 868) olarak vermiştir. Tarihin hemen her döneminde Türkler “damga” adını verdikleri boy ve soylarını belirten işaretleri at, siğir, koç-koyun ve keçi gibi evcilleştirip eti, sütü ve derisi için besledikleri hayvanların belirli yerlerine vurmuşlardır (Gülensoy, 1995: 95). Tögünlük kelimesinin geçtiği cümlelerin anlamını “Tanrı korusun bu Türk milletine silahlı düşman getirmedim, damgalı atı koşturtmadım.” olarak günümüz Türkçesine aktaran Orkun’a göre damga vurulan atlar zaruret olmadıkça savaşta kullanılmaz (Orkun, 1994: 124). Şirin User, tögünlük kelimesinin tügünlüg şeklinde okunması gerektiğini düşünür ve kelimenin “düğümlü” anlamına geldiğini söyler (Şirin User, 2009: 96). Göktürk alfabesinde genelde ünlülerin yazılmaması bu kelimeyi tögünlüg ve tügünlüg olarak okumaya imkân vermektedir.

12. İnsan ve İnsan Vucudu ile İlgili Kavramlar

12.1. Kadın, Erkek

eşilik: أشيليك “hanım olmaya layık, hanımefendilik” سيدة، سيده “تستحق أن تكون سيده، سيده”
eşilik kız oğlın (KT D 7, BK D 20).

katun: قاتون “İlteriş Kağan'ın karısı, Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın annesi”
“زوجة الملك إلتريش ووالدة كل من الملكين بيلكا وكول تكين” ilbilge *katunuğ* (KT D 11,
BK D 10), *katun* yok bolmiş erti (T.Y. 31), » 14.1. “kağan eşlerinin unvanı” .

er: أر “adam, erkek, asker” “جندي، ذكر، رجل” eligçe *er* tutdumuz (T.Y 42), »
32.1. “asker”.

kız: قز “kız, evlenmemiş kadın” “إمرأة غير متزوجة” *kız* oğlun (KT D 7), *kız*
oğlun (BK D 20), *kız* çoduz (T.Y. 47), » 13. “kız çocuk”.

kişi: كيشي “kişi, insan” “شخص، انسان” bilmez *kişi* (KT G 7, BK K 6), *kişi* yeme
(T.Y 60).

kişi oğlu: كيشي اوغلي “insanoğlu” “بني ادم” *kişi oğlu* (KT D 1, BK D 2),

çoduz: قودوز “kadın, dul, kocasız kadın” “ارملة، امرأة” *kız çoduz*
(T.Y 48).

urı: أوربي “erkek” “ذكر” *urı* oğlın (KT D 7), *urı* oğlın (BK D 7).

12.2. İnsan Vucudu

adağ: آداق “ayak” “قدم” *adağ* çamşatdı (KT K 6, BK D 31).

baş: باش “baş, kafa” “رأس” *başına* (KT D 33).

boğuz: بوغوز “boğaz” “حلق” *boğuzı* (T.Y. 8).

eligin: أليگ “el, kol” “يد، ذراع” *eligin* (KT D 32).

iç: ايچ “mide” “معدة” *içre* aşsız (KT D 26, BK D 21), » 2.2.5. “iç”, » 14.2. “bir
unvan niteleyicisi”, » 31. “siyasal Merkez”.

kaş: قاش “kaş” “حاجب” közi *kaşı* (KT K 11).

- köz:** كۆز: “göz” “عين” *közi* (KT K 11, BK D 2).
- könül:** كۆنگۆل: “gönül” “القلب” *könülteki* sabımın (KT G 12, BK K 14).
- külkaç:** قۇلقاق: “kulak” “الاذن” *külkaçın* (BK K 10).
- öd:** اۆد: “safra kesesi” “المرارة” *ödiye* (BK D 29).
- şaç:** ساچ: “saç” “شعر” *şacın* (BK G 12).
- sünük:** سۆنگۆك: “kemik” “عظم” *sünükün* (KT D 24, BK D 20).
- şaş:** تاش: “ten, sırt” “ظهر” “جلد، ظهر” *şaşra* şonjsuz (KT D 26, BK D 21).
- udlıq:** اۇدلىق: “uyluk, bacak” “الفخذ، الساق” *udlıqın* (KT D 36).
- yüz:** يۆز: “yüz” “وجه” *yüine* (KT, D 33).
- қан:** قآن: “kan” “دم” *қанın* (KTD24, BKD20).
- ter:** تەر: “ter” “تعرق” *terim* (T.Y.51).
- yaş:** ياش: “gözyaşı” “الدموع” *yaş* kelser (KTK11).
- u:** اۇ: “uyku” “نوم” *uda* (KTD37, BKD27).

13. Akrabalık

- apa:** آپی: “ata, ecdat” “جد، اجداد” *eçüm apam* (KTD1, BKD3).
- aşı:** اشى: “yeğen” “ابن الاخ، ابن الاخت” *aşısı* yolug (KTG13, BKGB),
- bişük:** بيشۆك: “akraba” “اقرباء” *bişükine* tegi (KTG6, BKK5).
- çıқан:** چقان: “teyze oğlu” “ابن الخالة” *Çağan çıқанı* (KTK13).
- eçi:** اچى: “ağabeyi, amca” “العم، العم” *eçisin* teg (KTD5, BKD6).
- eçü:** اچۆ: “ecdad, cet, ata” “جد” *eçüm apam* (KTD1, BKD3).
- eke:** اكه: “abla” “الاخت الكبيرة” *ekelerim* (KTK9).
- ini:** انى: “erkek kardeş” “الاخ” *inisi* Çağan (KTD5, BKD5).
- iniygün:** اينيگون: “erkek kardeşler” “الاخوة” *iniygünüm* (KTK11, BKK1).
- қаң:** قانگ: “baba” “الاب” *қаңun* yoq (KT D 5, BK D 6).
- қыз:** قز: “kız çocuk” “الفتاة” *қызım* қunçuyuғ (BK K 10), « 12.1. “kız, evlenmemiş kadın”.

oğlan: اوغلان “oğullar” “الاولاد” *oğlanım* biriki (KT G 2).

oğlış: اوغلط “oğullar” “الاولاد” *oğlışı* Kağan (KT D 4, BK D 5).

oğul: اوغول “evlat, çocuk” “اولاد، طفل” on oğ *oğlıyla* (KT G 12, BK K 15), “bir unvan niteliyici”, » 1.3. “kişi adı”, » 14.2. “bir unvan niteliyici”.

ög: اؤگ “anne, üvey anne” “ام، زوجة الاب” *ögüm* katunuğ (KT D 31, BK D 20).

sinjil: سينجيل “kız kardeş” “الاخت” *sinjilim* (KT D 20, BK D 17).

şaygun: شايغون “oğullar” “الابناء” *şaygunuyızda* (KT GD).

urı: اؤري “erkek” “ذکر” *urı* oğlın (KT D 7), *urı* oğlın (BK D 7).

keliñün: كلينگون “gelinler” “عرائس” *keliñününüm* (KT K 9).

yurç: يورچ “kayınbirader” “شقيق الزوج” on tutuq *yurçın* (KT D 32).

yutuz: يوتوز “eş, karı, zevce” “زوج، زوجة” *yutuzun* anta (BK D 38).

14. Unvanlar, Rütbeler

14.1. Unvan ve Rütbe Kavramları

ayğuçı: آيغوجي “sözcü, kağanın sözcüsü” “متحدث، المتحدث” *ayğuçısı* bilge (T.Y. 21).

ayığma: آيغمي “sözcü” “المتحدث” *ayığması* (T.Y. 5).

beg: بگ “bir, boyun veya kavmin başkanı, bey” “واحد، رئيس قبيلة أو عشيرة، سيد” *begler* yeme (KT D 20, BK D 17), *begler* kopın (T.Y. 36).

beglik: بگليك “bey olmaya layık, beylik” “يستحق أن يكون سيّدًا، سيادة” *bodunğa* *beglig* urı oğlın (KT D 7, BK D 7).

bölün: بؤلون “üst düzey görevli, bakan” “مسؤول رفيع المستوى، وزير” *bölün* kelti (KT K 12).

buquğ: بوقوغ “Etnik mensubiyeti bilinmeyen Bilge Kağan’ın cenaze töreni katılımcılarından bir komutan” “قائد من بين المشاركين في مراسم تشييع الملك” *buquğ* tutuq (BK G 10).

buyruq: بۇيرۇق: “kağan emri altında çalışan memur” “موظف يعمل تحت امرة”
 “الملك” buyruqı yeme (KT D 3, BK D 4).

çabış: چابیش: “başkumandan” “القائد الأعلى” *çabışı* (T.Y 7).

elteber: ألتبیر: “kağanlığa bağlı bazı boyların yöneticilerine verilen bir unvan”
 “وهو لقب يطلق على حكام بعض القبائل التابعة للمملكة” az *elteberig* (KT K 3), *uygur elteber* (BK D 37).

irkin / erkin: ایرکین / أركين: “On Okların başındaki yönetici” “المدير الذي يتراأس”
 “السهامين” ulug *irkin* (KT D 34).

ıduqkut: إدوقۇت: “lider unvanı” “لقب الملك” basmıl *ıduqkut* (BK D 25), » 2.1.4.
 “yer adı”, » 30 “kutsal, mübarek”.

kağan: قاغان: “kağan” “ملك” Kağan ermiş (KT D 4, BK D 5), *Kağanaru* ol
 sabıg (T.Y. 33).

kan: قآن: “kağan” “ملك” *kanın* bulunmaz (T.Y. 2).

katun: قاتون: “kağan eşlerinin unvanı” “القاب زوجات الملك” ögüm *katunuğ* (KT D
 25, BK D 20), *katun* yok bolmış erti (T.Y. 31), » 12.1. “İlteriş Kağan’ın karısı”.

kunçuy: قونچۇي: “kağan’ın kızı veya kız kardeşi” “بنت الملك او اخته” sinlim
kunçuyug (KT D 20, BK D 17).

şad / çad: چآد / شآد: “kağandan sonra en yüksek rütbedir” “أعلى رتبة بعد الملك”
 eki *şad* (KT D 27, BK D 22), tarduş *şadra* (T.Y. 41).

şadapıt: شآدآپیت: “şadın taşıdığı bir unvan” “لقب يطلق على الحبيب” *şadapıt* begler
 (KT G 1, BK G 13).

şanün: شانگۆن: “general” “لواء” (< Çin. Chiangchen G. 1 212, 3276) kını
şanünüg (T.Y. 9).

sü başı: سۆ باشی: “komtan” “القائد” *sü başı* (T.Y 31).

şarқан: طآرقآن: “yüksek bir unvan” “لقب عال المستوى” *şarқан* atıg (KT B)
 aşaman *şarқан* (BK G 13).

šarkaš: طَارْقَاطُ “takımlar” “فرق” *šarkaš* buyruğ (KT G 1-2).

tigin: تِيغِين “kağanın erkek kardeşlerine ve oğullarına verilen unvan, prens”
“الأمير، اللقب المعطى لإخوة وأبناء الملك” *begim tigin* (K T GB), özüm *tigin* (BK D 14).

šušuğ: تُوْتُوْق “askeri vali” “حاكم عسكري” *az šušuğ* (KT D 38).

yabğū: يَابْغُوغ “şad ile birlikte Kağandan sonraki en yüksek rütbe” “اعلى رتبة بعد”
“الملك *yapğūğ* şadığ (KT D 14, BK D 12), *yabğūsin* şadın (T.Y. 41-42).

yarğan: يَارْغَانَ “yargıç” “قاضي” *yarğan* tarğan atığ (KT B).

14.2. Unvan Niteleyicileri:

apa: آبِي “büyük tarkan, başkumandan” “فائد اعلى” *apa* yarğan (KT B),
apa tarğan (BK G 13), *apa* tarğanğaru (T.Y. 34).

ašaman: أَطَامَانَ “bir unvan” “لقب” *ašaman* šarğan (BK G 13).

bağa: بَاغِي “Tarkan unvanını niteleyen bir sıfat” “صفة تعبر عن لقب اللواء” (BK G
13), *bağa* tarğan (T.Y. 6).

bilge / bilige: بِيْلِيْغَه / بِيْلِيْغَه “bir unvan” “لقب” *bilge* Tonjuquğ (T.Y. 1), » 5.2. “bilge”.

bögü:⁽¹⁾ بُوْغُو “unvan” “لقب” *bögü* Kağan (T.Y. 34), » 1.2. “kişi adı” » 30.
“büyücü, kahin”.

ilteriş / ilteriş: “II.Köktürk Devleti'nin kurucu kağanın unvanın niteliyici”

“1.2 « Kutluğ'un unvanı”. وصف للقب الملك المؤسس لدولة كوكتورك الثانية, “1.2

ilteriş Kağanığ (KT D 11, BG D 10), *ilteriş* Kağanğa (T.Y. 50).

1- Bögü> kagan banaru. Cümlede Kapgan Kağan'ın kağanlık adı olan Türk Bögü Kağan'ın burada kısaltılmış adı ile karşılaşılmaktadır. Kapgan Kağan'ın adının Türk Bögü Kağan olduğu, zaten Tonuykuk Yazıtı'ndan bilinmektedir ve bu ad, öteki eski Türk yazıtlarında tespit edilmemiştir. Eğer Tonuykuk Yazıtı'ndaki ikinci Bögü Kağan yazıtı olmasaydı sözcüğün ne olduğu uzun zaman tartışılacaktı. Tonuykuk'taki ikinci örnek ise 2. Taş güney 6 (50). satırda geçmektedir. Türuk böğü kaganka. Buna göre 1. Taş kuzey 10'daki böğü sözcüğünde ü harfinin yazımı unutulmuştur (Aydın, 2022: 90).

enük: “bir unvan niteliyici” “1.3 « لقب او عنوان توضيحي”, “kişi adı general” *enük* señün (KT K 12), » 11.1 “aslan, kaplan, kurt, köpek gibi etle beslenen hayvanların yavruları” “نسل الحيوانات آكلة اللحوم مثل الأسود والذئاب” « 28 “avcılık hayvanı”. والكلاب”.

inançu: “bir unvan niteliyici”, » 1.1.1. kişi adı” *tarduş inançu* çor (KT K 13).

ič: “bir unvan niteleyicisi” “لقب او عنوان توضيحي” *ič* buyruğ (BK G 13), » 2.2.5. “ič”, » 2.5. “mide”, » 31. “siyasal merkez”.

inal: “bir unvan niteliyicisi” “1.2 « لقب او عنوان توضيحي”, “kişi adı Kapagan kağan’ın oğlu, babasının ölümünden sonra II.Köktürk Devleti’ni kısa süre yönetti (öl. 716)” “حكم اسم الشخص المذكور ابن الملك كاباكان ولاية كوكتورك” (T.Y. 31). *İnal* Kağan (T.Y. 31).

kapğan: “unvan” “1.2 « لقب”, “kişi adı İteriş Kağan’dan sonra tahta geçen II.Köktürk Devleti kağanı (öl. 716)” *kapğan* Kağan (T.Y. 51),

kül: “bir unvan niteliyicisi” “1.2 « لقب او عنوان توضيحي”, “kişi adı İteriş Kağan’ın küçük oğlu, Bilge Kağan’ın kardeşi (öl.731)” *kül* tigin (KT D 27, BK D 22).

oğul: “bir unvan niteliyicisi” “1.3 « لقب او عنوان توضيحي”, “kişi adı”, “oğlu” “ابنه” « 13 «. “evlat çocuk” *oğul* tarğan (KT K 12).

öñ: “bir unvan niteliyicisi” “لقب او عنوان توضيحي”, *öñre* (KT D 4, BK D 5). *öñre* (T.Y. 20), » 2.1.2 “ırmak”, » 2.2.5 “ön, ileri”, » 2.2.3. “doğu”.

şay: “bir unvan niteliyicisi” “لقب او عنوان توضيحي”, lisün *tay* señün (BK G 10), » 1.3. “kişi adı”.

tenri: “majeste” “1.2 « صاحب الجلالة”, “Tenri teg tenri yaratmış Türk Bilge Kağan kişi adı”, » 9. “Gökyüzü”, » 30. “Tanrı”.

uluğ: “bir unvan niteliyici” “لقب او عنوان توضيحي” *uluğ* irkin (KT D 34), » 5.2. “ileri gelen kimse, ulu yüce”.

yolluğ: “bir unvan niteliyici” “1.4 « لقب او عنوان توضيحي”, “kişi adı” *yolluğ* tigin (KT G 13, BK GB).

15. Meslekler :

barķ itgüçi: بَارَك ایتگوچی "mimar" "مهندس معماري" *barķ itgüçi* (KT K 13).

bedizçi: بديزچی "ressam, heykeltraş" "رسام، نحات" içreki *bedizçiğ* (KT G 12, BK K 14),

bitig şaş itgüçi: بیتيگ طأش ایتگوچی "yontucu, heykeltraş" "نحات" *bitig şaş itgüçi* (KT K 13).

ķoriğ: قورغي "muhafız, kale muhafızı" "حارس القلعة" *ķoriğ* eki üç (BK D 41).

şığışçi: سِغِطچي "ağıtıcı" "الرتائي" *yoğıçı şığışçi* (KT D 4, BK D 5).

sü: سؤ: "ordu; asker" "جيش، جندي" *süsin* (KT K 6, BK D 26), *sü* (T.Y. 31) » 32.3. "ordu"

şamğaçı: طأمغآچي "muhurdar" "لدائرة" الشخص المرخص له باستعمال الختم الرسمي لدائرة" *şamğaçı oğuz* (KT K 11-12).

yerçi: يِرچي "kılavuz, rehber" "مرشد" *yerçi* tiledim (T.Y. 23).

yelme: يِلْمه "keşif kolu" "جمع المعلومات عن" الشخص المرسل لفهم وضع العدو وجمع المعلومات عن" *yelme kargu* (T.Y. 52).

yoğçı: يوغچي "yaşçı" "مشيع" *yoğçı şığışçi* (KT K 11, BK D 5).

yolağçı: يولاغچي "kılavuz, rehber" "مرشد" *yolağçı* erig (BK GD).

16. Bodun, Boy, Oymak, Halk:

bod: بود "boy, kabile" "قبيلة، عشيرة" yerinte *bod* ķalmadı (T.Y. 3-4).

bodun: بودون "kabile, boylar, halk, maiyet" "قبيلة، قبائل، شعب، حاشية" içreki *bodun* ķop (KT G 2, BK K 2), türk sir bodun (T.Y 11).

elteberlig: اَلْتَبَرليگ "ilteberle yönetilen boy veya bodun" "قبائل او عشائر ذات حكم" eki *elteberlig* bodun (BK D 38).

illig / ellig: اِلليگ / اَلليگ "devlet sahibi, devletli, bağımsız boy veya bodun" "صاحب السلطة، مسؤول، قبائل او عشائر مستقلة" *illig* bodun (KT D 9, BK D 8), iğar *elligde* iğar Ķağanlığda (KT D 29, BK D 24).

қағанлығы: قَاغَانَلِغ: “kağani olan, kağanlı” “خاقان” *Қағанлығы* bodun ertim (KT D 9, BK D 9), *Қағанлығы* bodunқа bintegi (T.Y. 56-57).

қамаяғ: قَاْمَاغ: “topluluk, halk kitlesi” “مجتمع، تجمع شعبي” türk қара *қамаяғ* bodun (KT D 8-9, BK D 8).

қара: قَاْرَا: “avam, halk” “عامّة الشعب” türk *қара қамаяғ* bodun (KT D 8-9, BK D 8).

оғуш: اوغوش: “boy, kabile” “قبيلة، عشيرة” *оғушы* bodunı (KT G 6, BK K 4-5).

šaš: طَاْط: “yabancı boy” “عشيرة اجنبية او غريبة” *šaşıya* tegi (KT G 12, BK K 15).

türk: تَرْوُك: “bir hükümdarın yönetimindeki halk, teba, reaya” “شعب تحت حكم” түргіш Қаған *türkümüz* bodunumuz (KT D 18), *türküme* bodunma (BK K 12).

17. Kimlik, Ad, Unvan

aš: 1- اَط “kimlik, bodun kimliği, ad” “هوية، هوية القبيلة، اسم” türk *ašım* išši (KT D 7, BK D 7). 2- “unvan” “عنوان” Қаған *aš* bunta (KT D 20), Қаған *ašıg* bunta (BK D 7).

ašlıғ: اَطْلِغ: “unvanlı, unvan sahibi” “صاحب العنوان” kiçig *ašlıғı* ulğaršıdım (BK D 41), » 32.1. “süvari, atlı asker”.

18. İletişim, Etkileşim:

bilig: بِيْلِغ: “bilgi, hikmet, akıl, zihin” “المعرفة، الحكمة، العقل” *bilig* bilmez (KT G 7, BK K 5), teñri *bilig* bertük (T.Y. 6).

igid: اِيْغِيْد: “yalan” “كذب” *igid* bar gu (KT G 10, BK K 8).

kü: كُو: “haber, duyum, istihbarat” “مخابرات، احساس، اخبار” *kü* eşidip (KT D 11, BK D 10).

ötüg: اَوْتُوْغ: “rica” “طلب” sabı *ötügi* (BK D 39).

ötünç: اَوْتُونْج: “rica, arz” “طلب” ötüntük *ötünçümün* (T.Y. 15).

Şab: سَاب “söz, haber, bilgi mesaj” “معلومة، خبر، كلمة” süçig *şabiya* (KT G 6, BK K 5), ol *sabıg* (T.Y. 33).

yablaq: يَابَلَق “kötülük, nifak” “اساءة، نفاق” yanılıg *yablaq* kigürtüg (KT D 23, BK D 19).

19. Yaşam Evreleri:

qar: قَار “yaşlı” “مسن” *qarı* boltum (T.Y. 56).

ödsig: اودسيغ “yaşlı” “مسن” *ödsig* (BK D 34).

ölüg: اولوگ “ceset, ölü beden” “جثة” *ölügi* yurtda (KT K 9), » 29. “cenaze, ceset”

tirig: تيريغ “diri, canlı” *tirigi* küñ (KT K 9).

yaş: يَاش “yaş” “عمر” *yiti* yaşda (KT D 30), yegirmi *yaşıma* (Bk D 24), otuz *yaşınta* (T.Y. 50).

20. Yaşam Ögeleri:

20.1. Ateş, Su:

oçuq: اوچوق “ocak” “الموقد” *oçuq* (T.Y. 8).

oş: اوط “ateş” “نار” *oş* (KT D 27, BK D 22).

ört: اورت “ateş” “نار” *örtçe* (T.Y. 40).

şub: سوب “su” “ماء” *şub* (KT D 27, BK D 22).

azuk: ازوق “yemek, azık” “طعام” *azukı* yoq (KT D 39).

20.2. Madenler, Mineraller :

(M)**altun:** آلتون “altın” “ذهب” *altun* kümüş (KT G 5, BK K 4), şarığ *altun* (T.Y. 48), » 2.1.4 “dağ adı”, » 20.1. “mal, mülk, servet”.

kümüş: كؤمؤش “gümüş para, gümüş eşya” “نقود فضية، اشياء فضية” *altun kümüş* (KT G 5, BK K 4), ürünj *kümüş* (T.Y. 48), » 21. “mal, mülk”.

temir: تَمِير “Buzgala geçidi” “معبر بوزغالا” *temir* қапıǵқа (KT G 3, BK K 3).
temir қапıǵқа (T.Y. 46).

20.3. Giyim:

kedim: “giyim, kuşam” “32.1 « , ملابس. “techizatlı, mücehhez, donanımlı”.
şon: طون “giysi” “ملابس” *şonsuz* (KT D 26, BK D 21).

20.4. Ölçü, Ağırlık:

aş oruǵı: الطریق واسع بما فيه “bir at geçebilecek genişlikte (yol)” آط اورۇقى: الكفاية لمرور الحصان
bir *aş oruǵı* (T.Y 24).

süñüg başımı: طویل بقدر الحربة “bir süngü boyu uzunluk” سۆنگۆڭ با تېمى: süñüg başımı (KT D 35, BK D 26).

şınar: “يüzde elli, yarı, yarım” “خمسون بالمائة، نصف” سِنْگار: *şınarı* (T.Y 40), «
32.3. “ordunun iki kanadından biri” “احد جناحي الجيش”.

20.5. Müzik aleti:

köpürge: “davul” “كۆپۆرگه” *köpürgesi* (BK B 2-3-4-5-6).

20.6. Yapı işleri:

ı: “kereste, tomruk” “الخشب المنشور، الشجرة المقطوعة، الجذع الأسطوانى للشجرة المقطوعة، الخشب المنشور” *yogun ıg*
(BK G 15).

şaş: “yazıt taş” “حجر منقوش” *şaş* tikdim (KT G 12, BK K 14), « 23.
“sanat”, « 31. “siyaset”.

21. Ticaret, Endüstri

21.1. Mal Mülk, Servet, Takas, Para:

ağı: آغى: "ipekli kumaş" "قماش حريري" edgü *ağı* (KT G 7, BK K 5), tebe *ağı* (T.Y. 47).

(M) **altun:** "altın" "ذهب" *altun* kümüş (KT G 5, BK K 4), sarıg *altun* (T.Y. 48), »

20.2 "maden".

barım: بآرم: "mal mülk, servet" "ثروة" "بضائع وممتلكات، ثروة" ebin *barımın* (KT K 1, BK D 24).

eşgiti / işgiti: إشگيتي / إشگيتي: "ipekli kumaş" "قماش حريري" *işgiti* *şutay* (KT G 5, BK K 3).

kalın: قألن: "haraç, ganimet" "خراج هي ضريبة الأراضي مفروضة على الرعايا غير المسلمين في الإمبراطورية العثمانية، غنيمة" *kalın* ebirü (BK D 25).

kidiz: كيديز: "keçe kumaş" "كيديز" *kidiz* kerekülüg (BK D 1-2).

kiş: "samur kürkü" "فرو السمور" *kişin* (BK G 12), » 11.1 "samur".

şutay: قوتاي: "ipekli kumaş" "قماش حريري" *işgiti* *şutay* (KT G 5, BK K 3).

kümüş: "gümüş para, gümüş eşya" "ادوات فضية، نقود فضية" *altun kümüş* (KT G 5, BK K 4), ürün *kümüş* (T.Y. 48), » 20.2. "maden".

teyen: تينگ: "sincab kürkü" "فرو السنجاب" *kök teyen* (BK G 12).

21.2. Ticari Taşımacılık:

arış: أرقش: "kervan" "منزل متنقل" *arış* *tirkiş* (KT G 8, BK K 6).

tirkiş: تيركيش: "kervan" "منزل متنقل" *arış* *tirkiş* (KT G 8, BK K 6).

22. Ün, Şan, Şöhret, Saygınlık:

kü: كؤ: "şan, şöhret" "المجد، الشهرة" aşı *küsi* (KT D 25 BK D 20).

küllüg: كؤلؤگ: "ünlü" "مشهور" antag *küllüg* (KT D 4, BK D 5).

23. Sanat (Bezeme, Resim, Heykel, Yazıt, Damga):

balbal / balbar: بالبال / بالبار "ölen kişinin mazarına dikilen heykel" التمثال الذي

"ينصب على قبر شخص متوفى" *balbal* tikdim (KT D 16, BK D 13).

bediz: بديز "süs, bezeme, motif, oyma, resim, heykel" نحت، رسم، حفر، عزر(كل)

"شكل من الأشكال يتكرر أو يشكل مجموعات منفصلة بمفرده)، زخرفة" *bediz* urturtum (KT G 12, BK K 14).

bitig: بيتيغ "yazıt, yazıt" "الكتابة، النقش" bu *bitig* bitigme (KT G 13), *bitigin* yolluğ (BK GB).

şaş: "yazıt taşı" "حجر منقوش" *şaşka* urtum (KT G 11, BK K 8), » 20.6. "Yapı işler", » 31. "Siyaset".

24. İş, Hizmet:

iş güç: إيش گؤچ "iş güç, hizmet" "خدمة، عمل" *işig güçüg* birmiş (KT D 8, BK D 7), *işig güçüg* bertim (T.Y. 51).

25. Zenginlik, Yoksulluk:

aşsız: أشسز "aç, sefil, perişan" "جائع، بائس" içre *aşsız* taşra (KT D 26, BK D 21).

bar: بار "var, mevcut" "موجود، متاح" *bar* için (KT G 9, BK K 7), ol eki kişi *bar* (T.Y. 10).

barmiş: بآرمش "zengin, müreffeh" "مزدهر، غني" ermiş *barmiş* edgü (KT D 23, BK D 19).

bay: بآي "zengin" "غني" *bay* kıltı (KT D 16, BK D 14).

çığan: چغان "yoksul, fakir" "فقير" yok *çığan* bodunuğ (KT G 9, BK K 7).

ermiş: أرميش "zengin" "غني" *ermiş* barmiş edgü (KT D 23, BK D 19).

şonluğ: شونلوغ "varlıkl" "ثري" bodunuğ *şonluğ* kıltım (KT D 29, BK D 23).

şonsuz: شونسوز "çiplak, fakir" "عراة، فقير" aşsız şaşra *şonsuz* yapız (KT D 26, BK D 21).

yalıñ: يَالْنَك “yoksul” “فقير” yadağın *yalıñın* yana (KT D 27, BK D 28).

yılışıǵ: يَلْسِغ “zengin” “غني” neñ *yılışıǵ* bodunka (KT D 26, BK D 21).

yok: يوق “yoksul” “فقير” olurup *yok* çıǵañ (KT G 9, BK K 7), “yok” *buñ yok* (KT G 3, BK K 2), *idi yok* (T.Y. 60).

yut: يوت “kıtlık” “مراجعة” *yut* boltı (BK D 31).

26. Ceza, Tutsaklık:

ķul: قول “erkek tutsak” “الرجل الأسير” küñ *ķul* boltı (KT D 20, BK D 17).

küñ: كُونَك “kadın tutsak” “المرأة الأسيرة” *küñ* ķul boltı (KT D 20, BK D 17).

ķıyın: قَيْن “ceza” “عقاب” *ķıyınıǵ* köñlünçe ay (T.Y. 32).

27. Mülkiyet الملكية :

idi: إيدي “sahip” “المالك” yir sub *idisiz* qalmazun (KT D 20, BK D 17).

özlük: اَوْزَلُوك “kişiyeye ait, kişisel” “شخصي، يعود للشخص” *özlük* aşın (BK K 11), »

30. “Benliğe ait, manevi varlığa ait”.

28. Avcılık:

böri: » 11.1 “kurt” “ذئب” .

enük: » 11.4. “aslan, kaplan, kurt, köpek gibi etle beslenen hayvanların

ynavruları” 1.3 « نسل الحيوانات آكلة اللحوم مثل الأسود والنمور والذئاب والكلاب»

“kişiyeye adı, unvan niteleyicisi”, » 14.2 “unvan niteliyici” “kıtlık”.

keyik: » 11.1. “av hayvanı, geyik” “حيوان الصيد، غزال”

ķış: “samur” 21 « السمور. “samur kürkü”.

şıǵun: » 11.1. “bir geyik cinsi” “نسل الغزلان”.

şabişǵan: » 11.1. “tavşan” “الارنب”.

teyey: » 11.1. “sincap” 21.1 « سنجاب. “sincap kürkü”.

yılqı: يلقى: “dört ayaklı evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları” “الحيوانات الأليفة ذات الأربعة أرجل، حيوانات المزرعة” *yılqısın* (KT GB, BK D 24).

29. Merasim :

barq: بآرق: “türbe, anıt mezar” “مقعد اثري، قبر” adınçığ *barq* yaraturtum (KT G 12), adınçığ *barq* yaratıtdım (BK K 15), » 3.2. “ev, barınak, konut” “مأوى، مخبئ، بيت”.

koqılıq: قوقلىق: “kokuluk, tüstü” “العطر، البخور” *koqılıq* altun (BK G 11).

ölüg: اولۆك: “cenaze, ceset” “جثة، ماتم، ölügi yurtda (KT K 9), » 19. “Ceset, ölü beden”.

şıgıt: “yas, matem” “ماتم، حداد، köñülte *şıgıt* kelser (KT K 11), » 5.2. “keder, üzüntü”.

şıgıtçı: “meslek, ağıtçı” “15 « “مهنة، رثائي”.

törü: تورۆ: “tören, merasim, toplumsal yasalar bütüne, töre” “عادات، قوانين” uluğ *törün* alı (BK K 9), ilin törüsün tuta (KT D 1, BK D 3).

yıpar: يپار: “kokulu mum, tütsü” “شمعة معطرة، بخور” yoğ *yıparıg* (BK G 11).

yoğ: يوغ: “cenaze töreni” “مراسم الجنازة” *yoğunta* (KT K 7). *yoğ* yıparıg (BK G 11).

yoğçı: “yasçı” » 15. “meslek, yasçı”.

yurş: يورط: “cenaze çadırı” “خيمة جنازة” ölügi *yurşda* (KT K 9), *yurşda* yaşu (T.Y. 19).

30. Din ve İnanç Kavramları:

böğü: بۆگۆ: “büyücü, kahin” “1.2 « “رائي، ساحر” “kağan adı”, » 14.2. “unvan”.

ıduq: “kutsal, mübarek” “مبارك، مقدس” türk *ıduq* yiri (KT D 23, BK D 19), *ıduq* yer sub (T.Y. 38), » 2.1.4. “yer adı”, » 14.1. “unvan”.

kuş: قوت: “kut, talih, tanrı lütfü” “النعمة، الحظ، فضل الله” özüm *kuşum* (KT G 9, BKK 7). **öz:** اوق: “benlik, manevi varlık” *özüm* kuşum (KT G 9, BK K 7), »

7.5.2. “kendi”. **özlük:** اولۆك: “benliğe ait, manevi varlığa ait” “يعود لي، ينتمي”

27 « “kendi”. “kişiye ait, kişisel” “الى الوجود الروحي”

tenri: “tanrı” “اله” *tenri* teg *teyride* (KT G 1, BK K 1), içikdük üçün *tenri* (T.Y. 3), »

1.2. “Tenri teg tenri yaratmış türk bilge Kağan kişi adı”, » 9. “gökyüzü”

14.2. “majeste”.

umay: أُمَاي “tanrı adı” “اسم الاله” *umay* teg (KT D 31), teñri *umay* (T.Y. 38).

ülüg: “kısmet, nasip, kadar, yazgı” “القسمه, النصيب, القدر” “kendî” *ülügüm* (KT D 29, BK D 23).

yer / yir: “yer tanrısı” “اله الارض” *aşra yir* (KT D 22), *aşra yir* (BK K 10), » 2.2.1.

“yer, toprak, arazi, yeryüzü”, » 2.2.2. “ülke, memleket”, “dağları, ovaları, ırmakları, gölleri vb. içeren kutsal vatan toprağı”.

31. Siyaset:

başlıg “başkan, lider” “رئيس، قائد” *başlıg* (T.Y. 46), » 1.3. *Aşok başlıg* “kişi adı”, » 5.2. “mağrur, asi, dikbaşı”.

baz: بَاَز “bağımlı, tabi” “تابع، خاضع” *baz* kılmış (KT D 2, BK D 3).

biriki: بيريكي “birleşik, müttehit” “متحد، متحالف” *biriki* bodunğ (KT D 27, BK D 22).

bulgak: بۇلغاق “kargaşlı, anarşik” “مضطرب، فوضوي” *bulgakım* üçün (KT K 4, BK D 29).

bulganç: بۇلغانچ “kargaşlı, anarşi içinde, kaotik” “مضطرب، في حالة من الفوضى،” *bulganç* ol temiş (T.Y. 22).

ıgar: إغَار “güçlü, kudretli, etkili, nüfuzlu” “قوي، جبار، مؤثر” *ıgar* elligde *ıgar* Kağanlıgda (KT D 29, BK D 24).

iç: “siyasal merkez” “مركز سياسي” öz *içi* taşın (T.Y. 13), » 2.2.5. “iç”, » 2.5. “mide”, » 14.2. “bir unvan niteleyicisi”.

içre⁽¹⁾: "الدولة ، الحرب ، المعلومات التي تحتوي" "devlet, savaş, sırrı içeren bilgi" ایچره: (1) علی سر *içre sab* (T.Y. 34).

içreki: "الذي" "içerideki, dahili, has, saraya mahsus, kağana mahsus" ایچرکی: "في الداخل، داخلي، خاص، خاص بالقصر، خاص بالملك" anta *içreki* (KT G 2, BK K 2).

ķamsağ: "في حالة من الاضطراب، فوضى" "kargaşa içinde, kaotik" قَامشَاغ: *ķamsağ* boltuķında (KT K 3).

küreg: "لاجئ" "mülteci" كۆرگ: *küreg kelti* (T.Y 8).

küregü: "الفوضوية" "anarşizm" كۆرگۆ: *küregünün* üçün (KT D 23, BK D 19).
"غير منظم" "örgütsüz" اوقسوز: *oķsuz* kök (KT D 2, BK D 4).

ķarķinç: "كأرقنچ" "karışık, huzursuz" "لاجئ" *ķarķinç* ol temiş (T.Y. 22).

ķaş: "سياسال مرکزین دışı" "خارج المركز السياسي" "öz için *ķaşım* (T.Y. 13), »
20.6. "yapı işler", » 23. "sanat".

ķaşra: "سياسال مرکزین دışı" "خارج المركز السياسي" *ķaşra* yoriyur (KT D 12, BK D 10).

ķıl: "مخبر، جاسوس، مخابر" "casus" "مخبر، جاسوس، مخابر" *ķılğ* űabığ (T.Y 36).

tüz: "متوافق، متوافق" "barışık, uyumlu" تۆز: *tüz* ermiş (KT D 3, BK D 4).
"غير مطيع، متنافر" "itaatsız, uyumsuz" تۆزسۆز: *tüzsüz* üçün (KT D 7, BK D 7).

yagısız: "لا يوجد لديه اعداء، مسالم" "düşmansız, barışık" یَاگِيسز: *yagısız* ķıltım (KT D 23, BK D 19).

1- Kağanlık yazıtlarında, iç ve taş sözcükleri ile bunların türevlerinin (içre, içreki, içik-, içgin-, içger-, taşra, taşdın, taşık-) neredeyse tümü politik ve diplomatik anlam katmanları kazanmış durumdadır: içräki "has, saraya mahsus, kağana mahsus", içik- "tâbi olmak, bağımlı olmak; katılmak, iltihak etmek; sığınmak, iltica etmek", içgin- aynı; içger- "itaat altına almak, bağımlı kılmak, kendi siyasal oluşumuna dahil etmek, ilhak etmek"; taşdın "siyasal merkezin dışı"; taşık- "isyan etmek" vb. (Şirin User, 2012: 259).

32. Asker, Savaş, Ordu, Teçhizat, Düşman, Engel:

32.1. Asker:

alpağu: أَلْبَاغُو “cesur savaşçı, yiğit savaşçı” “مقاتل او محارب شجاع” *alpağu* (KT K 7).

aşlıg: “süvari, atlı asker” “الفرسان، الجنود الفرسان(الخيالة)” tabğaç *aşlıg* süsi (BK G 1), ülügi *aşlıg* erti (T.Y. 24), » 17.1. “unvanlı, unvan sahibi”.

er: “asker” “جندي” yiti yegirmi *erin* (KT D 11, BK D 10), çölgi az *eri* (T.Y. 23), » 12.1. “adam, erkek”.

eren: أَرْن “askerler” “جنود” toköz *eren* (KT K 9).

kedimlig: كَدِيمَلِيْغ “teçhizatlı, mücehhez, donanımlı” begin *kedimlig* toruğ (KT D 33), « 20.3. “giyim, kuşam”.

sünüglüg: سُونْغُوْغْلُوْغ “mızraklı, silahlı asker” “جندي مسلح” *sünüglüg* kıntan (KT D 23, BK D 19).

yadağ: يَادَاْغ “yaya, piyade” “المشاة” *yadağın* yalıñın (KT D 27, BK D 22), *yadağ* erti (T.Y. 4).

yağıcı: يَاْغِيْجِي “savaşçı, savunmacı” “مقاتل، مدافع” *yağıcı* yeme (T.Y. 49).

yaraqlıg: يَارَاْقْلِيْغ “silahlı asker” “جندي مسلح” *yaraqlıg* kıntan (KT D 23, BK D 19).

yarıqlıg: يَارَقْلِيْغ “zırhlı asker” “جندي مدرع” *yarıqlıg* yağıg (T.Y. 53).

yılpağuş: يِلْبَاْغُوْش “savaşçılar” “مقاتلون” šonra *yılpağuşı* bir oğuşuğ (BK D 31).

32.2. Savaş:

sünüş: سُونْغُوْش “savaş” “حرب” yegirmi *sünüş* sünüşmiş (KT D 15, BK D 13).

tegiş: تَكِيْش “çarpışma, savaş” “حرب، تصادم” sü *tegişinte* (KT K 5).

32.3. Ordu :

şınar: “ordunun iki kanadından biri” “احد جناحي الجيش” *şınar* süsi (BK D 32), »

20.4. “yüzde elli, yarı, yarım”.

sü: “ordu” “جيش” biş tümen *sü* kelti (KT D 31, BK D 25), biñ *sümüz* (T.Y. 14) »

15. “meslek olarak ordu; asker”.

32.4. Teçhizat :

ok: اوق: “ok” “سهام” *okın* urtı (KT D 33).

süñüg: سۆنكۆگ: “süngü, mızrak” “رمح، الحربية،” *süñüg* batımı (KT D 35, BK D 26), usın *süñügün* (T.Y. 28).

yarık: يَارِق: “zırh” “درع” *yarıkunta* yalmasınta (KT D 33).

yalma: يَالْمَى: “kalkan” “درع” *yarıkunta yalmasınta* (KT D 33).

32.5. Düşman :

yağı: يَأْغَى: “düşman” “عدو” *yağı* ermiş (KT D 2, BK D 3), *yağımız* erti (T.Y. 19).

32.6. Engel :

şuğ: طُوغ: “engel, bent, mania, sed” “مانع، عقبة،” *şuğ* ebirü (T.Y. 26).

33. Sayılar :

33.1. Asıl Sayılar:

bir: “bir” “واحد” *bir* kişi (KT G 6, BK K 4), *bir* ülügi (T.Y. 4), » 5.5 “aynı”.

eki: اَكِي: “iki” “اثنان” *ekin* ara (KT D 1, BK D 2), *eki* ülügi (T.Y. 4).

üç: أُوچ: “üç” “ثلاثة” *eki üç* kişiligü (BK D 41), üç Kağan (T.Y. 20).

tört: تَوْرْت: “dört” “اربعة” *tört* bulun (KT D 2, BK D 3).

beş / biş: بِيش / بَش: “beş” “خمسة” *biş* yolu (KT K 4), *beş* süñüjdi (T.Y. 49), »

2.1.5 *beş balıq* “kent adı”.

(M) altı: اَلْتِي: “altı” “سته” *alşı* çub (KT D 31), *alşı* yolu (BK D 28).

yeti / yiti: يَتِي / يَيْتِي: “yedi” “سبعة” küñ tigin *yiti* yaşda (KT D 30), *yiti* ödüşke (BK

GD), şapğaça *yeti* yegirmi (T.Y. 48).

sekiz: سَكِين “sekiz” “ثمانية” *sekiz* yaşda (BK D 13).

šoķuz: “dokuz” “تسعة” *šoķuz* erig (KT K 6), » 1.3. “Dokuz boydan oluřan Oğuzlar, etnik adı” *toķuz oğuz*, » 4. “karařar bölgesi yer adı” *šoķuz ersin*, » 2.2.6. “dokuzuncu”.

on: “on” “عشرة” *on* erig (KT K 7), *on* tünke (T.Y. 36), » 4. “etnik ad (Batı Türkleri, Türğişler)” *on-ok begleri boduni*.

yegirmi / yigirmi: يَغِيرْمِي / يَغِيرْمِي “yirmi” “عشرون” *yegirmi* süñüş (KT D 15, BK D 13), *yigirmi* kün (KT GD).

otuz: “otuz” “ثلاثون” *otuz* yaşur (KT K 2), *otuz* yaşıma (BK D 28), » 4. “kavim adı”.

elig: أَلِيَك “elli” “خمسون” *elig* yıl (KT D 8, BK D 7-8).

yetmiş: يَتْمِيش “yetmiş” “سبعون” tirilip *yetmiş* er (KT D 12, BK D 11).

yüz: يُوَز “yüz” “مائة” *yüz* artuķ (KT D 33).

biş yüz: بِيَش يُوَز “beş yüz” “خمسة مائة” *biş yüz* eren (BK G 10).

yeti yüz: يَتِي يُوَز “yedi yüz” “سبعة مائة” *yeti yüz* er (KT D 12, BK D 11).

eki biņ: أَكِي بِيَنِك “iki bin” “الفان” *eki biņ* ertemiz (T.Y. 16).

tümen: تُوْمَن “on bin” “عشرة الاف” *tümen* (BK K 12).

bir tümen: بِيَر تُوْمَن “on bin” “عشرة الاف” *bir tümen* ağı (KT K 12).

üç tümen: أُوچ تُوْمَن “otuz bin” “ثلاثون الف” *üç tümen* süğ (BK G 8).

tört tümen: تُوْرْت تُوْمَن “kırk bin” “اربعون الف” *tört tümen* sü (BK G 8).

biş tümen: بِيَش تُوْمَن “elli bin” “خمسون الف” oņ tutuķ *biş tümen* sü (KT D 31, BK D 25).

sekiz tümen: سَكِين تُوْمَن “seksen bin” “ثمانون الف” *sekiz tümen* sü birle (BK D 26).

33.2. Onluklar Arası Sayılar

eki yegirmi: أَكِي يَغِيرْمِي “on iki” “اثنا عشر” *eki yegirmi* süledim (KT D 28, BK D 23).

üç yegirmi: أُوچ يَغِيرْمِي “on üç” “ثلاثة عشر” *üç yegirmi* süñüşdümüz (KT D 18, BK D 15).

tört yegirmi: تۆرت يگيرمي “on dört” “اربعة عشر” *tört yegirmi* yaşımğa (BK D 15).

altı yegirmi: آلتی يگيرمي “on altı” “ستة عشر” *altı yegirmi* yaşına (KT D 31).

yeti yegirmi: يتي يگيرمي “on yedi” “سبعة عشر” *yeti yegirmi* erin (KT D 11, BK D 10),
yeti yegirmi sünüşdi (T.Y. 48).

sekiz yegirmi: سَكِيز يگيرمي “on sekiz” “ثمانية عشر” *sekiz yegirmi* yaşına (BK D 24-25).

toğuz yegirmi: توقۇز يگيرمي “on dokuz” “تسعة عشر” men *toğuz yegirmi* yıl (BK G 9).

bir otuz: بىر اوتۇز “yirmi bir” “واحد وعشرون” *bir otuz* yaşına (KT D 32).

eki otuz: اكي اوتۇز “yirmi iki” “اثنان وعشرون” *eki otuz* yaşına (BK D 25).

üç otuz: اۇچ اوتۇز “yirmi üç” “ثلاثة وعشرون” *üç otuz* balık (T.Y. 19).

biş otuz: بيش اوتۇز “yirmi beş” “خمسة وعشرون” *biş otuz* süledimiz (KT D 8, BK D 15).

(M) **altı otuz:** آلتی اوتۇز “yirmi altı” “ستة وعشرون” kül tigin *altı otuz* yaşına (KT D 34),
altı otuz yaşına (BK D 26).

yeti / yiti otuz: يتي / ييتي اوتۇز “yirmi yedi” “سبعة وعشرون” *yiti otuz* yaşına qarluğ
(KT K 1), *yeti otuz* yaşına (BK D 26), *yeti otuz* yaşında (T.Y. 51).

bir kırk: بىر قىرک “otuz bir” “واحد وثلاثون” kül tigin *bir kırk* yaşayur erti (KT K 2).

33.3. Yaklaşıklık-Belirsizlik Sayıları:

eligçe: أليگچه “elli civarında” “حوالي خمسين” *eligçe* er tutdumuz (T. Y. 42).

eki üç bin: اكي اۇچ بين “iki üç bin” “اثنان او ثلاثة الاف” *eki üç biş* sümüz (T.Y 14).

yüzçe: يۆزچه “Yüz civarında” “حوالي مائة” *yüzçe* erin (BK D 37).

33.4. Sıra Sayıları:

ilk: ايلك “İlk, birinci” “الاول” an *ilki* (KT D 32), *ilki* sü (BK D 32), *ilk kırk* (T.Y. 23).

ekin: اكين “İkinci” “الثاني” *ekin* sü: (BK D 32).

ekinti: “أكینتی” “الثاني” “الکینی” *ekinti* işbara (KT D 33), *ekinti* kün qop (BK G 1),
ekinti kün örtçe (T.Y 40).

üçünç: “أوچونچ” “üçüncü” “الثالث” *üçünç* yegen silig (KT D 33), *üçünç* çüş (BK D 30).

törtünç: “تورتونچ” “dördüncü” “الرابع” *törtünç* çuş başinta (KT K 6, BK D 31).

beşinç / bişinç: “بیشینچ / بیشینچ” “Beşinci” “الخامس” *bişinç* ezgenti (KT K 7).

yetinç / yitinch: “یتینچ / یتینچ” “yedinci” “السابع” *yitinç* erig (KT K 5).

şoқuzunç: “توقوزونچ” “Dokuzuncu” “التاسع” *şoқuzunç* ay (KT KD).

onunç: “اونونچ” “Onuncu” “العاشر” *onunç* ay (BK G 10).

33.5. Topluluk Sayıları

ikegü / ekigü: “ایگؤ / اکیگؤ” “İki, iki parça, iki bölük, ikisi birlikte” “اننان، جزاین،
کلاهما معاً” ilig *ikegü* boltuqınta (KT K 3).

üçegü: “أوچگؤ” “Üçü, üçü birlikte” “الثلاثة، الثلاثة معاً” *üçegün* qapışıp sülelim (T.Y 21).

büçegü: “بؤچگؤ” “bu üçü birlikte” “هؤلاء الثلاثة معاً” *büçegü* qapışsar (T.Y 12-13).

33.6. Artırmalı Sayılar:

ay arşuқи dört: “شهر، اربعة ايام” “bir ay, dört gün” “آي اړطوقی دؤرت” *ay artuқи*
tört kün (BK GB).

otuz arşuқи bir: “واحد وثلاثون” “otuz bir” “اوتوز اړطوقی بیر” *otuz artuқи bir* yaşıma
(BK D 28).

otuz arşuқи eki: “اننان وثلاثون” “otuz iki” “اوتوز اړطوقی اکی” *otuz artuқи eki* yaşıma
(BK D 31).

otuz arşuқи üç: “ثلاثة وثلاثون” “otuz üç” “اوتوز اړطوقی اوچ” *otuz artuқи üç*
yaşıma (BK D 34).

otuz arşuқи dört: “اربعة وثلاثون” “otuz dört” “اوتوز اړطوقی تورت” *otuz artuқи dört*
yaşıma (BK D 38).

otuz arşuğı sekiz: اوتوز آرطوقی سکزین “otuz sekiz” “ثمانية وثلاثون” *otuz artuğı sekiz* yaşım (BK G 2).

otuz arşuğı tokuz: اوتوز آرطوقی توقوز “otuz dokuz” “تسعة وثلاثون” *otuz artuğı tokuz* yaşım (BK G 2).

ķırķ arşuğı yeti: قرق آرطوقی یتي “ķırķ yedi” “سبعة واربعون” *ķırķ artuğı yeti* yolu (KT D 15, BK D 12).

bir tümen arşuğı yeti biğ: بیر توْمَن آرطوقی یتي بینگ “on yedi bin” “سبعة عشر” *Bir tümen artuğı yeti biğ* (BK G 1).

SONUÇ

Taradığımız metinlerde bu çalışmanın malzemesi olan 670 ad tespit ettik. Bunlardan 38'i özel addır. 102 sözcük coğrafya, 10 sözcük kent, 29 sözcük kavim, 64 sözcük niteleme adı olup 9 sözcük renk, 63 sözcük dil malzemesi, 16 sözcük zaman kavramı, 25 sözcük hayvan ve hayvanlarla ilgili kavramlar, 28 sözcük insan ve insanın vücudu, 21 sözcük akrabalık, 44 sözcük unvan ve rütbe, 11 sözcük meslek, 10 sözcük bodun, boy, oymak, halk, 16 sözcük yaşam öğeleri, 12 sözcük ticaret, 12 sözcük zenginlik ve yoksulluk, 20 sözcük siyaset, 21 sözcük asker, 62 sözcük sayılar ile ilişkidir. Gökyüzü, kimlik, şöhret, bitki, sanat, iş, ceza, iletişim, yaşam evreleri ve mülkiyet ile ilgili 32 sözcük daha bulunmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz kavramlara göre Eski Türk çağı insanının yurt edininip yerleştiği topraklarda yalnızca savaşçı kimliğiyle gezinmedikleri aynı zamanda duyguları ve algıları olan kişiler olarak gündelik işleriyle uğraşıp yaşamlarını şekillendirdikleri anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- AYDIN, Erhan. (2022). "Tonyukuk Yazıtının Yazımı ve Yazım Hataları Üzerine Notlar", *Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı*, Ed. Osman Fikri Sertkaya-Günay Karaağaç-Mesut Şen, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 85-102.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (2015), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem. (2013). *Orhun Abideleri*, 47. baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2018), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GÜLENSOY, Tuncer. (1995). "At damgaları", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, s. 95-119.
- HENGİRMEN, Mehmet. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara.
- KAÇALIN, Mustafa S. (2007), "Orhon Yazıtları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 33, s. 390-393.
- KARÇIĞA, Servet. (2016). "Orhun Abidelerinde At Kavramına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 43, s. 378-386.
- KUMRU, C. (2017). "Türk Mitolojisi Penceresinden Orhun Abidelerine Dair Değerlendirmeler", *ulakbilge*, 6 (20), s.17-27.
- BALCI, Mustafa. (2011). *Orhun Yazıtları Türkçedeki İlk Çalışmalar*, Çizgi Kitabevi yayınları, Konya
- ORKUN, Hüseyin Namık. (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZÖNDER, Barutcu. (1996). *Ali Şir Nevayi Muğâkemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİRİN USER, Hatice. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya.
- ŞİRİN USER, Hatice. (2012). "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler", *Bilig*, Sayı: 60, s. 257-272.
- TEKİN, Talat. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg, Ankara.
- TEKİN, Talat (2020), *Tunyukuk Yazıtı*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

- TEKİN, Talat. (2010). *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Bsk, Ankara.
- TEKİN, Talât (2014), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI. Recep. (1999). *El-Kavānīnū'l-Kūlliye li-Zabtī'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI. Recep. (2003). *Ed-dürretü'l-Mudiyye fi'lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TRIER, Jost. (1969). *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*, Çev. Hüseyin Sesli, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

دراسة فهرسية لمفاهيم كتابات اورهون

المستخلص

تناولت هذه الدراسة مفاهيم مختلفة في النقوش الرئيسية الثلاث للكوكتورك، وهي كول تيجين، وبيلجا كاجان، وتونيوكوك. وصنفت الدراسة هذه المفاهيم الى 33 عنواناً رئيسياً تتمثل في "أسماء الأعلام، المصطلحات الجغرافية، المدن، الأقوام، الصفات الأسمية، الألوان، العناصر اللغوية، التوقيتات الزمنية، النباتات، الحيوانات، الانسان، اسماء صلة القرابة، الألقاب والرتب، المهن، الهويات، العشائر، الاعداد، السياسة، التجارة، الفن، الثروة والفقير، الدين والعقيدة، الطقوس" وما إلى ذلك. وفي هذه الدراسة تم فهرست مفاهيم الكلمات التي تمثل الاسماء فقط. تم تقسيم جزء كبير من هذه العناوين الرئيسية الثلاثة وثلاثون إلى عناوين فرعية مختلفة. و ادرجت الكلمات حسب تسلسل الحروف الابدجية التركية. و لورود بعض الكلمات في هذه الدراسة في اكثر من معنى تمت الإشارة الى هذه الكلمات تحت عناوين مختلفة. ولكي يستفيد الباحث التركي او العربي على حد سواء من هذه المقالة تم ترجمة العناوين الرئيسية إلى اللغة العربية وكذلك نسخ الكلمات من الابدجية التركية القديمة إلى الابدجية العربية. حيث يمكن فهم شرح كيفية تحويل الحروف من الابدجية التركية القديمة إلى الابدجية العربية حسب جدول الحروف.

الكلمات المفتاحية: كتابات أورهون، دراسة مفاهيمية، كول تيجين، بيلجا

كاغان، تونيوكوك

